

Gibanje za dostojno delo in socialno družbo

Z ZADRUŽNIŠTVOM NAPREJ!

Zbornik prispevkov na temo zadružništva

Gibanje za dostojno delo in socialno družbo

Z ZADRUŽNIŠTVOM NAPREJ!

Zbornik prispevkov na temo zadružništva

Avtorji: Tej Gonza, Tjaša Kosar, Petra Krapež, Daša Ložar, Netta Noro

Urednica: Daša Ložar

Založnik: Gibanje za dostojno delo in socialno družbo

Za založnika: Borut Brezar

Oblikovanje: Vito Rome

Fotografije: prosto dostopni vir: www.unsplash.com

Spletna izdaja.

Ljubljana, marec – april 2020.

Gibanje za dostojno delo in socialno družbo

Dalmatinova 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

www.socialna-druzba.si

www.dostojno-delo.si

info@socialna-druzba.si

www.facebook.com/@socialna.druzba

CIP – kataložni zapis o publikaciji

Spletni izvod publikacije je v celoti brezplačen in prosto dostopen na:

https://issuu.com/dasa.lozar/docs/zbornik_zadruznistvo_2020

Z ZADRUŽNIŠTVOM NAPREJ!

- 4 **Daša Ložar:** Zadružništvo kot alternativna ekonomska praksa za pretekle in prihodnje čase
- 6 **Petra Krapež:** Sodobno zadružništvo: na dolgo pot v dobri družbi
- 14 **Tej Gonza:** Pravna etika zadružnega
- 22 **Petra Krapež:** Predstavitev, analiza in potencial zadružništva v Sloveniji ter primeri dobrih zadružnih praks
- 68 **Tjaša Kosar:** Zakaj nihče ne promovira zadrug in zadružništva?
- 82 **Netta Norro:** Zadruga še vedno anarhistka
- 87 **Netta Norro:** Cooperative is still the anarchist

Zadružništvo kot alternativna ekonomska praksa za pretekle in prihodnje čase

Daša Ložar

V času, ko pišem pričujoči uvodnik (druga polovica marca in april 2020 – obdobje obvezne samoosamitve domala vseh državljanov Evrope zavoljo zajetive epidemije novega koronavirusa ter bolezni covid-19, ki jo ta povzročča), je, tako se zdi, tako zasebno kot družbeno ter gospodarsko delovanje sveta na preizkušnji, kakršne sodobna zgodovina na stari celini po 2. svetovni vojni in zadnjem zlomu svetovnega gospodarstva izpred deset let (2008, 2009), ne pozna. Znašli smo se na točki 0, s katere bomo (upajmo, morda) primorani po vnovični »normalizaciji« sveta, kreniti v novo-staro »normalo« na nekoliko drugačen, spremenjen način od do sedaj najbolj uveljavljenega hiper produktivnega, neoliberalističnega in antisocialnega in solidarnostnega modela kapitalizma.

Zadruge so vsaj v ekonomskem smislu gotovo eden od boljših odgovorov na izzive nove realnosti, ki nas čaka v prihodnjih mesecih in letih, če ne celo desetletjih, ko se bomo morali ne samo aktivno, pač pa tudi družbeno odgovorno, solidarnostno in pravično spopasti s posledicami največje zdravstvene, ekonomske in posledično družbene krize 21. stoletja.

Zadružništvo še danes predstavlja podstat alternativnih ekonomskih praks, ki so se osnovale ob koncu 19. in začetku preteklega stoletja. Gre za veliko več kot le zablodeli prežitek polpreteklega socializma, nerazumni preostanek ljudske ekonomije ali idejo o (do zdaj) pokopani državi blaginje. Zadruge so t.i. skupnostne, parcipatorne, delavske in socialistične ekonomije prihodnosti ter sodijo v širši okvir solidarnostnih ekonomij. Njihovo bistvo je udejanjeno v prostovoljnem članstvu, članskem lastništvu in demokratičnem načinu vodenja ter upravljanju njihove dejavnosti. Z drugimi besedami – zadruga je podjetje, ki je v lasti njenih članov, ti pa ga sami in samostojno tako demokratično vodijo kot nadzirajo. Bolj kot kapital in zagotavljanje dobička zaposlenim, je

pomembno zadovoljevanje njihovih osnovnih ekonomskih, socialnih, lahko pa tudi kulturnih in drugih potreb, ki jim jih združni način ekonomskega delovanja omogoča. Zadruga je tako primarno članska organizacija in ne kapitalska družba. Zlasti v ekonomskem - preživetvenem smislu odgovarja na potrebe svojih članov.

In še: zadruga današnjega, pa tudi prihodnjega časa, daleč presegajo primarno maksimo obstoja zgolj v obliki kmetijskih in gozdarskih zadrug. Po svetu sploh, v Sloveniji pa tudi; poleg slednjih imamo še zadrugo oblikovalcev, trgovcev koncepta pravične trgovine, gostinsko in jezikovno zadrugo ter energetska zadrugo.

Alternativni poslovni in gospodarski praksi – združništvu na pot smo na Gibanju za dostojno delo in socialno družbo pripravili krajši zbornik pričujočih besedil, ki so vsi nastali v času projekta *Z združništvom proti pekarnosti* leta 2018.

Torej: Z združništvom naprej!

LIFE
IS A
STRAIGHT
ROAD
TO
SUCCESS!

Sodobno združništvo: na dolgo pot v dobri družbi

Petra Krapež

Avtorica se v svojem zapisu osredotoča na predstavitev zadruga kot oblike gospodarske družbe - podjetja, ki temelji na drugačnem, to je združnem načinu delovanja, principih dela, vrednotah in povezovanju, jasno pa predstavi tudi njen potencial v kontekstu novih, atipičnih oblik dela. Dodana vrednost zadrug je tudi njihova družbena vloga, saj niso usmerjene zgolj v svoje delovanje in preživetje na trgu, pač pa s svojim obstojem in dejavnostjo rešujejo težave lokalnih skupnosti oz. drugih pomoči potrebnih deležnikov. V povezavi z družbenimi učinki zadrug velja posebej izpostaviti njihovo odpornost proti zunanjim ekonomskim pretresom in cikličnosti gospodarstva.

»A zdaj imate že prevajalci zadruga?! Včasih so to imeli kmetje.« Takih in podobnih odzivov sem bila v zadnjih štirih¹ letih deležna večkrat. Pravzaprav sem še pred pol desetletja tudi sama kaj malo razmišljala o zadrugah, kvečjemu sem v domačih koncih kdaj ugledala tablo za vinogradniško zadrugo. Ko mi je kolegica na začetku leta 2014 povedala, da snujejo zadrugo prevajalcev, sem že delala kot samostojna prevajalka in učiteljica tujih jezikov. Čez nekaj mesecev so k Soglasniku, prvi slovenski zadrugi, ki nudi jezikovne storitve, povabili tudi mene.

Od sredine leta 2014 sem torej članica Jezikovne zadruga Soglasnik, znotraj katere se je združilo 15 samostojnih jezikoslovcev in prevajalcev, ki nudijo storitve prevajanja, poučevanja, tolmačenja in lektoriranja. Zakaj je Soglasnik zadruga in kako je to vplivalo na naše svobodnjaško delo, bomo videli na koncu. Pred tem pa je prav, da predstavim združništvo in njegov potencial v kontekstu novih, atipičnih oblik dela.

Definicija, vrednote in načela

Skladno z definicijo Mednarodne zadružne zveze (International Co-operative Alliance) je zadruga opredeljena kot »samostojno združenje posameznikov, ki so se prostovoljno povezali zato, da bi zadovoljili svoje ekonomske, socialne, kulturne in druge potrebe ali težnje. Zadruga je podjetje, katerega lastniki so člani sami, ga demokratično vodijo in nadzirajo.« [1]

Zadruge prepoznavamo po treh ključnih značilnostih. Prva je članstvo (člani zadruge so hkrati tudi njeni lastniki, zato morajo za članstvo vplačati denarni vložek), drugi dve pa sta prostovoljnost in demokratično vodenje. Vstop in izstop iz zadruge sta namreč povsem prostovoljna, demokratičnost pa organizacija dosega z institutom glasovanja, s katerim se sprejema vse pomembne odločitve in imenuje člane v upravni in nadzorni svet.

Nekatere zadruge se na pobudo svojih članov zavzemajo tudi za doseg okoljskih ciljev – vse več je na primer zadrug, ki delujejo s pomočjo obnovljivih virov energije. Maksimizacija raznovrstnih koristi članov zadruge razlikuje od klasičnih podjetij na trgu, kjer so koristi lastnikov predvsem ekonomske narave. [2]

Skladno z idejami prvih zadružnih organizacij v 19. stoletju je Mednarodna zadružna zveza ustvarila nabor vrednot in načel, na katerih temelji delovanje zadrug. Osrednje vrednote poštenosti, enakosti, solidarnosti, demokratičnosti, pomoči in odgovornosti se namreč uresničujejo z upoštevanjem sedmih zadružnih načel:

- 1) prostovoljno in odprto članstvo (sprejemanje vseh ljudi ne glede na spol, rasno, politično in versko pripadnost);
- 2) demokratično upravljanje (z zadrugami aktivno upravljajo njihovi člani);
- 3) ekonomska udeležba članov (prispevek članov je za vse enak, običajno je del sredstev v skupni lasti, presežek pa se lahko nameni za razvoj zadruge, se izplača članom ali nameni za izvajanje drugih aktivnosti, ki jih zadruga podpira);
- 4) samostojnost in neodvisnost (zadruge so samostojne organizacije, ki morajo svojim članom zagotoviti demokratični nadzor nad sredstvi);

5) izobraževanje, usposabljanje in informiranje (zadruge svojim članom, predstavnikom, vodjem in zaposlenim zagotavljajo izobraževanje in usposabljanje ter javnost osveščajo o prednostih združnega načina poslovanja);

6) sodelovanje med zadrugami (učinkovito služenje svojim članom zadruge zagotavljajo s povezovanjem na lokalni, regionalni, državni in mednarodni ravni);

7) skrb za lokalno okolje (prizadevanje za trajnostni razvoj lokalne skupnosti). [3]

Zadruge so torej poslovni subjekti, ki na trgu poslujejo povsem enakovredno kot vsa druga podjetja, vendar pa se od njih razlikujejo po svoji nehierarhični organizaciji in jasno opredeljenih načelih, zapisanih zgoraj.

Zastopanost in vloga zadrug

Zadružništvo vsekakor ni nov poslovni model. Pahor (2014) pravi, da so se prve zadruge začele pojavljati v 18. in 19. stoletju v Evropi in Severni Ameriki. Nenadno potrebo po združevanju je prinesla industrijska revolucija – pred tem je bila družba povečini sestavljena iz skoraj samooskrbnih kmetij, nato pa je prišlo do družbenega razslojevanja in večje potrebe po sodelovanju, sprva v okviru delavskih sindikatov, nato prvih zadrug v kmetijski panogi. Danes zadruge delujejo v različnih panogah po celem svetu. [4]

Njihova zastopanost se razlikuje od države do države in tudi glede na panoge. V Evropi je zadružništvo tradicionalno močno zastopano v Italiji, Franciji, Španiji, pa tudi Nemčiji, medtem ko se vzhodne države, med njimi je tudi Slovenija, po malem še vedno otepajo stigme, ki se zadružništva drži zaradi preteklih družbeno-političnih ureditev. Kljub temu vsi, ki se z zadružništvom ukvarjamo bodisi kot združniki bodisi kot zagovorniki in predstavniki tovrstnega modela poslovanja, zaznavamo pozitiven premik v dojetju teh organizacij.

Z vidika posameznih panog ostaja združništvo močno prisotno v primarnem sektorju kmetijstva, gozdarstva in ribištva, vendar je to zgolj eno od področij aplikacije tega modela. Zadruga namreč uspešno poslujejo tudi na mnogoterih drugih področjih: od trgovine, bančništva in zavarovalništva, do manjših storitvenih panog, kjer se v zadruga združujejo na primer novinarji, odvetniki, raziskovalci ipd.

Marcuse (2015) meni, da združni potencial nikakor ni v celoti izkoriščen. Zadruga vidi kot izboljšave večine trenutnih kapitalističnih ureditev, vendar opozarja, da je pri tem treba upoštevati njihove omejitve. Po eni strani jih dojema kot organizacije, ki delavcem lahko zagotovijo večje blagostanje (na račun delitve presežka) in jim omogočajo, da zavzemajo aktivno vlogo pri organizaciji in vodenju dela, kar posledično preprečuje njihovo odtujitev od dela in jim daje možnost, da uveljavijo svoj intelektualni prispevek. Po drugi strani zaznava omejitve pri uveljavljanju združništva v splošni družbeni ureditvi. Meni namreč, da pritiski konkurence in marketinške zahteve v ekonomiji, ki sledijo izključno premisi maksimizacije dobička, omejujejo možnosti, ki jih imajo zadruga v takšni ureditvi. [5]

Na drugi strani se Slapnik (2013) med drugim osredotoča tudi na družbeno vlogo, ki jo imajo zadruga. Trdi, da zadruga niso nikoli imele zgolj vloge ekonomskih subjektov, temveč so bile poleg tega usmerjene tudi v reševanje težav lokalnih skupnosti ali drugih pomoči potrebnih deležnikov. Njihovi družbeni učinki naj ne bi bili zgolj posledica, dodatna značilnost, temveč njihova dodana vrednost. Ti učinki so odvisni od konteksta delovanja zadruga, časa in vrste zadruga. Včasih zadruga predstavljajo institucionalni odgovor na razmere pomanjkanja, ki prizadenejo in ogrožajo določeno skupino ljudi. Slapnik dalje navaja, da je mogoče na podlagi zgodovinskih dokazov trditi, da so, v primerjavi s profitno usmerjenimi organizacijami, zadruga bolj vključujoče in sledijo ciljem, ki so v splošnem družbenem interesu. Finančne zadruga na primer pomagajo premagovati finančno izključenost, potrošniške omogočajo dobavo dobrin in skrbijo za gospodinjstva, kmetijske samostojnim kmetom pomagajo pri prilagajanju na trg itd. [6]

V povezavi z družbenimi učinki zadruga ne gre zanemariti njihove odpornosti proti zunanji ekonomski pretresom in cikličnosti gospodarstva. Številna poročila, ki se nanašajo na različne panoge združne dejavnosti, so namreč

pokazala, da so zadruga v primerjavi z drugimi gospodarskimi subjekti v zadnji gospodarski krizi izkazale precejšnje odpornost, kljub temu da je ta prizadela tudi njih. Kot zanimivost dodajam: v Kanadi so rezultati vladne raziskave pokazali, da je po treh letih od ustanovitve preživelo 75 odstotkov zadrug, medtem ko je ta delež med drugimi podjetji znašal 38 odstotkov. Po desetih letih je delovalo še 44 odstotkov zadrug in le 20 odstotkov podjetij. Če njihovo obstojnost gledamo na daljši rok, ugotovimo, da je bilo kar 25 zadrug, ki delujejo še danes, ustanovljenih v 19. stoletju, 67 v prvi polovici 20. stoletja ter 38 med letoma 1950 in 1980. [7]

Zadružništvo v Sloveniji

Število zadrug se v Sloveniji iz leta v leto povečuje. Podatki AJ PES za leto 2017 so pokazali, da smo imeli pri nas 420 zadrug (leta 2016 407, 2015 385, 2014 332 itd)². Kljub rasti števila zadružnih organizacij, se žal zaposlenost v njih zmanjšuje (lansko leto – 2017 – so slovenske zadruga zaposlovale 2999 ljudi, kar pomeni 0,36 odstotka vseh delovno aktivnih). [8]

Sicer pa slovenske zadruga vedno bolj preraščajo okvire nekdanje tradicionalne zadružnih panog, kot sta kmetijstvo in gozdarstvo (čeprav jih v primarnem sektorju še vedno deluje največ). V zadnjih šestih letih so zadruga nastajale tudi na področju storitvenih dejavnosti (oblikovanje, trgovina ipd.), hkrati so se začele širiti tudi na področje socialnega podjetništva, saj imajo številne tudi status socialnega podjetja. Vseeno ostaja še veliko neizkoriščenega potenciala za razvoj in aplikacijo modela v mnogih panogah in v povezavi z različnimi družbenimi problemi. Med panoge, ki izkazujejo velik potencial za razvoj zadružništva, sodita na primer panogi turizma in socialnih storitev, medtem ko zadruga lahko predstavljajo tudi rešitev za stanovanjsko problematiko, problematiko samozaposlenih, prekarizacijo delovne sile in zaposlovanje mladih ter tudi starejših rizičnih skupin.

Med novejšje slovenske zadruga, ki so nastale v zadnjih šestih letih in delujejo na netradicionalno zadružnih področjih, spadajo na primer Zadruga oblikovalcev

Zoofa, ki povezuje modne oblikovalce, Kooperativa Dame, ki deluje na področju gostinstva, ter Zadruga Buna, ki se ukvarja z uvozom kave iz pravične trgovine.

Zgodbo o nastanku zadruga Soglasnik sem opisala na začetku. V dobrih štirih letih delovanja (do leta 2018, op. ur.) smo spoznali, kako zadružna načela delujejo v praksi, in dokazali, da je mogoče z zadružnim modelom konkurirati tudi v panogi, v kateri vlada izjemna konkurenca z močnimi cenovnimi pritiski. Soglasnik je tako združil 15 posameznikov in spremenil prej atomizirano delo posameznikov v skupnost, ki lažje kot vsak zase konkurira na trgu in se bori za pravičnejše delovne pogoje ter boljše plačilo.

Navsezadnje tudi afriški pregovor pravi:

Če bi rad šel hitro, pojdi sam. Če bi rad šel daleč, pojdimo skupaj.

O avtorici članka

Petra Krapež je prevajalka za angleški, italijanski in slovenski jezik, članica Jezikovne zadruga Soglasnik, bila pa je tudi aktivna članica ekipe projekta Z zadružništvom proti prekarnosti v Gibanju za dostojno delo in socialno družbo leta 2018. Prispevek je bil napisan v začetku oktobra istega leta.

LITERATURA IN VIRI

Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (AJPES). Dostopno na <https://www.ajpes.si> (Zadnji dostop: 3. 9. 2018).

International Co-operative Alliance. What is a cooperative? Dostopno na: <https://www.ica.coop/en/what-co-operative-0> (Zadnji dostop 29. 8. 2018).

Marcuse, P. (2015). Cooperatives On the Path to Socialism?. *Monthly Review*, 9(66).

McDonnell, D., Macknight, E. & Donnelly, H. (2012b). *Co-operative Entrepreneurship: Co-operate for growth*. b.k.: CETS (Co-operative Education Trust Scotland).

Pahor, M. (2014). Zadružništvo v 21. stoletju. *Ekonomska demokracija*, 18(5).

Sanchez Bajo & Roelants. (2015). Kapital in past zadolževanja. *Zadružništvo kot alternativa*. Ljubljana: Modrijan.

Slapnik, T. (2013). Spodbujanje in razumevanje zadrug za boljši svet (2). *Ekonomska demokracija*, 1(17)

[1] Mednarodna zadružna zveza (International Co-operative Alliance).

[2] McDonnell, Macknight in Donnelly. *Co-operative Entrepreneurship: Co-operate for growth*. CETS (Co-operative Education Trust Scotland) (2012).

[3] Slapnik, Tadej. *Spodbujanje in razumevanje zadrug za boljši svet (2)*. *Ekonomska demokracija*, 1(17). (2013).

[4] Pahor, Marko. *Zadružništvo v 21. stoletju*. *Ekonomska demokracija*, 18(5). (2014).

[5] Marcuse, Peter. *Cooperatives On the Path to Socialism?*. *Monthly Review*, 9(66). (2015).

[6] Slapnik, Tadej. *Spodbujanje in razumevanje zadrug za boljši svet (2)*. *Ekonomska demokracija*, 1(17). (2013).

[7] Sanchez Bajo & Roelants. Kapital in past zadolževanja. *Zadružništvo kot alternativa*. Ljubljana: Modrijan (2015), 167, 168.

[8] AJPES, 2017.

Pravna etika združnega

Tej Gonza

Glavni poudarki zapisa so oris združnega modela delovanja prek razlikovalne prednosti z ostalimi načini pogodbenih dogovorov med delodajalci in delojemalci oz. lastnikom kapitala in njegovimi ustvarjalci. Zadruga s svojo specifično organiziranostjo kapitalistično hierarhijo obrne na glavo. V zadrugi so delavci ustvarjalci in lastniki svojega produkta, oni ga ustvarjajo – delajo in zanj nosijo vsakršno odgovornost (lastniško - materialno, prodajno, garancijsko ipd.). Avtor prispevek utemelji na osnovnih načelih pravne etike, ki so: pravno (de juro) mora vedno slediti dejanskemu (de facto). V zgodovini in pogosto tudi še v sodobnosti obstajajo pogodbe, ki so zakonsko prepovedane zaradi kršitve pravne etike – arhaične poročne pogodbe, pogodbeno suženjstvo in pogodbe, ki omogočajo prostovoljno preoblikovanje demokratične družbe v absolutistično tiranijo. Izkaže se, da pogodba še zdaleč ni zadosten pogoj za legalizacijo vseh odnosov. Edini legitimni odnos med delavci in lastniki kapitala – tako sklene avtor - je tisti, ki zaposlene obravnava kot de facto odgovorne za nastanek produkta in jim zato pripiše tudi de juro odgovornost, to je lastništvo tega produkta. Pogodba, ki sovпада s temi osnovnimi standardi pravne etike, je organizacijska podstat delavskih zadrug.

Delavska zadruga se od klasičnega kapitalističnega podjetja razlikuje v načinu formalne organizacije dela. Kapitalistično podjetje je v lasti ustanovitelja/podjetnika ali skupine ljudi, ki se v produkcijski proces vključijo s kapitalom. Ti lastniki potem najemajo in kupujejo dejavnike proizvodnje, med katerimi so poleg elektrike, strojev in materiala tudi ljudje in njihovo delo. Prav s pogodbenim najemom dejavnikov se v pravnem smislu vzpostavi lastništvo nad ustvarjenim produktom. **Zadruga pa kapitalistično hierarhijo obrne na glavo.** Delavci v zadrugi so tisti, ki kupujejo in najemajo preostale produkcijske dejavnike in s tem pridobijo pravico do produkta.

Smer najemne pogodbe *legalizira* prvotno lastništvo v podjetju, odprto vprašanje pa ostaja *legitimnost* pogodbenih razmerij. Legitimnost logično ne sledi legalnosti, zato je potrebno pri obravnavi najemanja dela stopiti na ozemlje pravne etike. Etičnost zaposlitve je sicer redko komu sporna. Zaposlitveno pogodbo običajno razumemo kot osrednji gradnik liberalne družbe; pogodba namreč tiči pod velikim moralnim okriljem svobodne izbire.

Vendar pa svobodna izbira ni vseмогоčna pri legitimiranju odnosov. V kolikor pogodba krši osnovna načela pravne etike, postane neveljavna in jo je potrebno prepovedati. Osnovno načelo pravne etike je kršeno v primeru, ko določena oseba nosi dejansko odgovornost za posledice dejanja X (kar preprosto pomeni, da je oseba zavestno naredila X), pravno pa za X ne odgovarja. Drug primer bi bila obratna situacija, torej oseba, ki dejansko ni odgovorna za X (tega dejanja ni storila), kljub temu pa nosi pravne posledice za X, ki ga je očitno storila neka druga oseba. **Osnovno načelo pravne etike zahteva, da *de juro* (pravno) vedno sledi *de facto* (dejanskemu).** Nične pogodbe so vse, ki predpostavljajo odtujitev *de facto* odgovornosti z namenom, da prenesejo *de juro* odgovornost.[1]

Čeprav liberalci poskušajo legitimirati vse obstoječe in hipotetične odnose s pogodbo, obstajajo vsaj tri pogodbene prakse, ki so prepovedane zaradi kršitve zgornjega načela pravne etike. Ena izmed njih je arhaična poročna pogodba, s katero so žene na svoje može pred časom prenesle vse svoje pravne pravice in dolžnosti. Podobno je tudi s pogodbenim suženjstvom, ki je nekoč dovoljevalo samovoljno prodajo v doživljenjsko služnost. Tretji primer prepovedane pogodbe je prostovoljno preoblikovanje demokratične družbe v absolutistično tiranijo.

Poročne pogodbe so ženskam pred časom odvzele vse pravne pravice in dolžnosti. Pogodba je ženo ponesla pod pravno okrilje njenega moža, njena neodvisna pravna oseba pa je bila izbrisana. Podoben prenos pravne odgovornosti zasledimo pri nepolnoletnih otrocih, duševno prizadetih posameznikih in Alzheimerjevih bolnikih, ki dejansko niso zmožni odgovarjati za posledice lastnih odločitev. V primeru poročne pogodbe pa *de juro* odtujitev ni bila zvesta dejanskemu stanju, saj je žena pogodbi navkljub ostala samostojna oseba, zmožna racionalne misli in dejanja. Ta pogodba ni bila prepovedana zato, ker bi bila neprostovoljna, temveč zaradi deskriptivne neresničnosti, na kateri je bila zgrajena. Moralnost te pogodbe nima nobene povezave z dejanskostjo

samega odnosa – mož je v tem odnosu lahko ženo spoštoval, ji dopustil vso svobodo izbire in zagotovil dobro življenje. Problem ni utilitarističen, ne tiči torej v posledicah odnosa, temveč v deontološkem stanju poročne pogodbe, ki je bila v tistem času prevara patriarhalne družbe, zamaskirana v prostovoljnost, s katero so bile žene zreducirane na sredstvo njihovih mož.

Besedna zveza »prostovoljno suženjstvo« se sliši kot neposrečen oksimoron, vendar pa je ta paradoks uvidel luč nedavne zgodovine. Pogodba, ki je dovoljevala prodajo posameznika v doživljenjsko služnost neke druge osebe, je konservativnim liberalcem kar dolgo vlivala upanje za ohranitev sužnjelastniške prakse. Podobno kot v zgornjem primeru je pogodbeno suženjstvo institucionalizirana prevara, s katero je *de facto* odgovorna oseba izgubila lastni *de juro* status. Funkcionalnost pogodbe je v prenosu pravne pravice do ustvarjenega produkta, torej lastništva tega produkta, od sužnja do sužnjelastnika. Neskladnost *de facto* in *de juro* ne bi mogla biti bolj jasno izražena, kot je bila v besedah nekega sodnika z ameriškega juga: »Sužnji so racionalne osebe, zmožne kaznivih dejanj. V odnosu do kaznivih dejanj jih obravnavamo kot samostojne osebe. Ker pa so sužnji, niso zmožni civilnega obnašanja, v odnosu do civilnega jih zato obravnavamo kot stvari, ne osebe.« [2] Seveda je suženj v dejanskosti ostal oseba v primeru civilnega in kazenskega dejanja, pravni sistem pa je v interesu sužnjelastnikov priznal veljavnost pogodbe samo v primeru pozitivnih dejanj. Razlog za neveljavnost sužnjelastniške prakse, pa četudi bi bila popolnoma prostovoljna, ne tiči v slabih razmerah, ne v plačilu za suženjsko delo ali pogojih tega dela. Razlog je v tem, da prenos *de juro* odgovornosti ni mogoč, ker so sužnji pogodbi navkljub ostali *de facto* neodvisni posamezniki.

Hobbes je govoril o vojni vseh proti vsem, kot rešitev pa je prepoznal absolutno vlado bolj ali manj razsvetljenega tirana, v katero bi se prostovoljno predali vsi posamezniki določene družbe. Kolektivna pogodba, s katero bi se zavzeli za nedemokratsko ureditev, se imenuje *pactum subjectionis*. Pogodba implicira, da se lahko svobodni ljudje prostovoljno odrečejo lastnemu pravnemu statusu avtonomnih državljanov in postanejo subjekti suverenega absolutista. Izkaže se, da je poglobljena razlika med predajo v absolutno oblast in predajo oblasti v demokratični ureditvi razlika med *odtujitvijo* oblasti in *delegacijo* oblasti (Ellerman, 2018). S problemom odtujitve oblasti se je ukvarjal Martin Luther v

obravnavi katoliške vere, največ strani na to temo pa sta verjetno napisala Spinoza in Hutcheson. Vsi trije avtorji so trdili, da je *de facto* neodtujljivost vezana na neprenosljivo zmožnost zavestnega razmišljanja in odločanja. Ne gre se torej za vprašanje prostovoljnosti, temveč za globljo problematiko *de facto* neodtujljivosti, ki se nahaja v sami naravi človeške osebnosti. Ernest Cassier v obravnavi Hobbesove ureditve zapiše: »*Obstaja vsaj ena pravica, ki je človek ne more prenesti: pravica do osebnosti. Na osnovi tega načela so številni avtorji zavrnili Hobbesove zaključke. Velikega logika so obtožili kontradikcije. Če bi človek lahko predal svojo osebnost, bi prenehal obstajati kot moralno bitje. Postal bi neživa stvar – kako bi se potem ta stvar odločala, kako bi vstopila v družbeno pogodbo? [...] Pactus subjectionis ne obstaja, ne obstaja dejanje podreditve, s katerim bi človek zavrgel svoj status svobodnega posameznika in se zaslužnil drugemu človeku. Tako dejanje predpostavlja, da bi posameznik izgubil element, ki gradi njegovo naravo in esenco: izgubil bi človeškost.*«[3] Večina liberalnih avtorjev v tej tradiciji zanika legitimnost *pactus subjectionis*, s katerim se pravni sistem pretvarja, da je mogoče odtujiti *de facto* odgovornost ljudi. Trdno sprejeta je danes alternativa, ki zahteva *delegacijo* oblasti in ureditev, v kateri državljani postavijo in odstavijo lastne predstavnike. Ta alternativa je tako imenovana predstavniška demokracija.

Opisani so bili trije primeri povsem pogodbenih odnosov, ki so se prostovoljnosti navkljub izkazali za institucionalizirane prevare in so bili posledično prepovedani. **Očitno je, da pogodba ni zadosten pogoj za legalizacijo vseh odnosov.** Ellerman (2018) v svojem članku pokaže, da je mogoče uporabiti prav te razloge, ki tičijo za abolicijo določenih pogodbenih praks, za prepoved zaposlitvene pogodbe.

Osrednji element kapitalistične organizacije gospodarstva je pogodba o zaposlitvi. Standardno ekonomsko razumevanje zaposlitvene pogodbe je, da se z njo delavec – za trajanje delovnega časa in pod vnaprej določenimi pogoji – preda v avtoriteto nadrejenega, izgubi pravico do ustvarjenega produkta in v zameno dobi plačilo. Delovno pravo priznava prenos odgovornosti pozitivnih posledic (prenos lastništva produkta) iz delavca na delodajalca, pogodbenim zahtevam pa ni zvesto – prav tako kot pri suženjstvu – v primeru negativnih posledic dela. Lahko se zgodi, da je v okviru delovnega časa, ko pogodba delavcu navidezno odvzame pravne pravice in odgovornosti, delavec primoran

narediti kazensko dejanje. V tem primeru pravni sistem ne prepozna odtujitve odgovornosti, delavec ostaja neodvisna oseba in posledično kazensko odgovarja za svoja dejanja. Zaposlitvena pogodba osvetli Janusov obraz etabilirane zakonske prakse, v primeru negativnih posledic delavca obravnava kot stvar, v primeru negativnih posledic pa kot osebo. V dejanskosti je seveda delavec v obeh situacijah *de facto* odgovoren za svoje delo, medtem ko nosi *de juro* odgovornost samo v primeru ilegalnega dejanja. Kapitalistično podjetje delavcem zagotovi 0 % lastništva storjenih stroškov ter 0 % lastništva ustvarjenih prihodkov. Ellerman (2018) zaključuje, da navkljub polni *de facto* odgovornosti za nastanek produkta, delavci v kapitalističnem odnosu dobijo 0 % lastništva pozitivnega produkta njihovega dela.

Zaposlitvena pogodba seveda ne odtuji *de facto* odgovornosti za dejanja zaposlenih. Nobena pogodba nima kapacitete odtujitve dejanske odgovornosti za odločitve posameznikov. Kljub temu obstoječi pravni sistem priznava zmožnost, da se zaposleni za čas delovnih ur spremeni v sredstvo lastnika podjetja, s tem pa se nanj prenese pravna pravica do posledic lastnega dela. Zaposlitvena pogodba je v svoji metafizični podstati enako problematična kot arhaična poročna pogodba, pogodbeno suženjstvo in *pactus subjectionis*. Pravna etika zahteva prepoved te pogodbe. Edini legitimni odnos med delavci in lastniki kapitala je tisti, ki zaposlene obravnava kot *de facto* odgovorne za nastanek produkta in jim zato pripiše tudi *de juro* odgovornost, to je lastništvo tega produkta. Pogodba, ki sovпада s temi osnovnimi standardi pravne etike, je organizacijska podstat delavskih zadrug.

O avtorju članka

Tej Gonza je vodja in raziskovalec na Inštitutu za ekonomsko demokracijo, bil pa je tudi aktivni član ekipe projekta Z združništvom proti prekarnosti v Gibanju za dostojno delo in socialno družbo leta 2018. Prispevek je bil napisan oktobra 2018.

VIRI IN LITERATURA

[1] Ellerman, P. David. *A Theory of Inalienability: Towards A Theory of Classical Liberal Jurisprudence*, brez založbe (2018).

[2] Citirano iz Ellerman (2018), stran 5, avtorjev prevod.

[3] Citirano iz Ellerman (2018), stran 7, avtorjev prevod.

Predstavitev, analiza in potencial zadružištva v Sloveniji ter primeri dobrih zadružiških praks

Petra Krapež

Analitično besedilo pred vami se loteva tako obravnave zadružištva v širšem družišnem kontekstu – primerjave s klasičnim podjetjem, s poudarkom na zadružiških vrednotah in specifičnem načinu delovanja kot tudi predstavitve dobrih praks, zadrug doma, v Sloveniji in po svetu. Predstavlja, kako zadružen način poslovnega sodelovanja in delovanja na trgu raznolike zadrug udejanjajo v praksi ter kje, v katerih gospodarskih panogah so še potenciali za odprtje, razvoj in delo zadrug. Oboje je podkrepljeno s statističnimi podatki iz registra podjetij in z ekonomskimi kazalniki – izpisi iz poslovnih bilanc, letnih poročil posameznih zadrug.

Zadružištvo v širšem družišnem kontekstu

Osnovna definicija in primerjava s klasičnim podjetjem

Skladno z definicijo Mednarodne zadružišne zveze (International Co-operative Alliance) je zadruga opredeljena kot »samostojno združenje posameznikov, ki so se prostovoljno povezali zato, da bi zadovoljili svoje ekonomske, socialne, kulturne in druge potrebe ali težnje. Zadruga je podjetje, katerega lastniki so člani sami, ga demokratično vodijo in nadzirajo.« [1]

Pri tem zadruga deluje na veliko (številnih) različnih področjih; poznamo kreditne, kmetijske, obrtne, stanovanjske, zdravstvene, delavske in druge zadruga. Njihovi člani so aktivni deležniki poslovanja zadrug in lahko z njimi sodelujejo npr. kot dobavitelji, odjemalci, delavci, uporabniki ali izvajalci storitev, kar pomeni, da njihova vloga ni osnovana kot tipična (pasivna) kapitalska udeležba. [2]

V primerjavi s klasičnim podjetjem v lasti vlagateljev (angl. *investor-owned business*), katerega namen je maksimizacija dobička, ki jo morajo zagotoviti managerji v imenu lastnikov podjetja, zadruga kot podjetje v lasti članov (angl. *member-owned business*) predvideva, da posamezniki postanejo njeni člani in tako svoje potrebe zadovoljujejo neposredno prek nje. Vlagatelji torej niso zunanji kot v prvem primeru, temveč so to njeni člani, ki z njo tudi aktivno upravljajo (v nasprotju s klasičnim podjetjem v lasti vlagateljev, kjer lastniki ne delajo za podjetje, temveč managerje pooblašajo za upravljanje podjetja v njihovem imenu). **Tako si lastniki klasičnih podjetij obetajo zaslužek na račun višanja cen delnic, glavni namen lastnikov zadrug (v združništvu se je sicer namesto *lastništva* uveljavil pojem *članstva*, ki predstavlja enega od uveljavljenih načinov razlikovanja med obema vrstama organizacij) pa je zagotavljanje izdelkov in storitev, ki jih sami potrebujejo kot uporabniki.** Pri tem si združniki glasovalne pravice razdelijo med seboj po načelu ena oseba, en glas ali na podlagi količine transakcij, opravljenih v okviru zadruga. [3]

Zadruga prepozna(va)mo po treh ključnih značilnostih. Prva je že omenjeno **članstvo** (člani zadruga so hkrati tudi njeni lastniki, zato morajo za članstvo vplačati denarni vložek – ta je lahko za vse enak ali pa določen z obsegom transakcij posameznega člana z zadruga), drugi dve pa sta **prostovoljnost** in **demokratsko vodenje**. Vstop in izstop iz zadruga sta namreč povsem prostovoljna, demokratičnost pa organizacija dosega z institutom glasovanja, s katerim se sprejema vse pomembne odločitve in imenuje člane v upravni in nadzorni svet.

Na začetku poglavja smo že omenili, da člani zadrug znotraj njih zadovoljujejo različne potrebe in prinašajo razne koristi; pri večini njih gre za mešanico

ekonomskih, družbenih in psiholoških koristi. Tako lahko na primer članom omogočijo proizvodnjo hrane po nižji ceni, obenem pa podpirajo tudi družbene iniciative, ki so del okolja njenih članov. Nekatere zadruge se na pobudo svojih članov zavzemajo tudi za doseg okoljskih ciljev – vse več je na primer zadrug, ki delujejo s pomočjo obnovljivih virov energije. Maksimizacija raznovrstnih koristi članov zadruge razlikuje od klasičnih podjetij na trgu, kjer so koristi lastnikov predvsem ekonomske narave. [4]

Zadružne vrednote in načela

Skladno z idejami prvih zadružnih organizacij v 19. stoletju je Mednarodna zadružna zveza ustvarila nabor vrednot in načel, na katerih temelji delovanje zadrug. Osrednje vrednote poštenosti, enakosti, solidarnosti, demokratičnosti, pomoči in odgovornosti se namreč uresničujejo z upoštevanjem sedmih zadružnih načel:

- prostovoljno in odprto članstvo (sprejemanje vseh ljudi ne glede na spol, rasno, politično in versko pripadnost);
- demokratično upravljanje (z zadrugami aktivno upravljajo njihovi člani);
- ekonomska udeležba članov (prispevek članov je za vse enak, običajno je del sredstev v skupni lasti, - presežek pa se lahko nameni za razvoj zadruge, se izplača članom ali nameni za izvajanje drugih aktivnosti, ki jih zadruga podpira);
- samostojnost in neodvisnost (zadruge so samostojne organizacije, ki morajo svojim članom zagotoviti demokratični nadzor nad sredstvi);
- izobraževanje, usposabljanje in informiranje (zadruge svojim članom, predstavnikom, vodjem in zaposlenim zagotavljajo izobraževanje in usposabljanje ter javnost osveščajo o prednostih zadružnega načina poslovanja);
- sodelovanje med zadrugami (učinkovito služenje svojim članom zadruge zagotavljajo s povezovanjem na lokalni, regionalni, državni in mednarodni ravni);

- skrb za lokalno okolje (prizadevanje za trajnostni razvoj lokalne skupnosti). [5]

Slika, shema 1: Sedem zadružnih načel

1 – prostovoljno in odprto članstvo
2 – demokratično upravljanje
3 – ekonomska udeležba članov
4 – samostojnost in neodvisnost
5 – izobraževanje, usposabljanje in informiranje
6 – sodelovanje med zadrugami
7 – skrb za lokalno okolje

Vir: lastna izdelava

Zadruga kot poslovni subjekti in njihovi ekonomski ter družbeni učinki

V primerjavi s Slovenijo, kjer z izjemo kmetijskih in gozdarskih zadrug, zadružništvo še ne zavzema vidnejšega mesta, te v mednarodnem okolju igrajo precej pomembnejšo in vidnejšo vlogo.

Pri tem velja, da zadrug ne gre dojemati zgolj kot ekonomskih subjektov, saj so poleg udejstvovanja na trgu (kjer so sicer podrejene istim tržnim in ekonomskih zakonitostim kot vsi drugi ekonomski deležniki) usmerjene tudi v reševanje težav lokalnih skupnosti, pri čemer so učinki, ki jih pri tem dosežajo, njihova dodana vrednost. Na podlagi zgodovinskih dokazov je mogoče trditi, da so v primerjavi s klasičnimi, profitno usmerjenimi podjetji, zadruga bolj vključujoče in sledijo ciljem v splošnem družbenem interesu. [6]

V povezavi z družbenimi učinki zadrug velja omeniti tudi, da orodij, s katerimi običajno merimo ekonomske prispevke zadrug k gospodarstvu, ni mogoče uporabiti za njihov prispevek k družbi, pri čemer mislimo na njihovo zmožnost prilagajanja, trajnostnost delovnih mest, vlaganje in delitev premoženja z okoljem ipd., lahko pa s temi orodji izmerimo število delovnih mest, ki jih ustvarjajo, ter članov, ki jih imajo. [7]

Po celem svetu je v zadruga včlanjenih 650 milijonov ljudi. Samo v Evropski uniji npr. stanovanjske zadruga zagotavljajo bivališča 28 milijonom prebivalcem, medtem ko na primer v Italiji 7.000 zadrug nudi socialne storitve 3,3 milijona odjemalcem teh storitev. V desetih največjih gospodarstvih na svetu so zadruga leta 2008 prispevale v povprečju približno 5 odstotkov v skupni BDP teh držav (4,7 odstotka v ZDA, 3,2 odstotka na Japonskem, 7,3 odstotka v Nemčiji, 4,5 odstotka na Kitajskem, 2,1 odstotka v Veliki Britaniji, 7,7 odstotka v Franciji, 7,4 odstotka v Italiji, 3,4 odstotka v Kanadi in 2,3 odstotka v Braziliji). Te ocene ne vključujejo zadružnih bank in vzajemnih družb (ki so po svoji organizaciji zelo podobne zadrugam). [8]

Glede na zadnje poročilo Mednarodne zadružne zveze za leto 2015, ki je bilo objavljeno leta 2016, zadruga po svetu zaposlujejo 250 milijonov ljudi, kar pomeni skoraj 12 odstotkov zaposlene populacije v državah iz skupine G20. [9]

V povezavi z družbenimi učinki zadrug velja poleg že omenjenih koristi za svoje člane in usmerjenost v podporo lokalnemu okolju, ki izhajajo iz že navedenih zadružnih načel, izpostaviti predvsem njihovo odpornost na zunanje pretese, kot so na primer gospodarske in finančne krize, s čimer posledično zagotavljajo tudi stabilnejše zaposlitve.

Kljub temu, da je zadnja gospodarska kriza prizadela tudi zadruga, so številna poročila pokazala, da v primerjavi z drugimi ekonomskimi subjekti izkazujejo precejšno odpornost na tovrstne pretese. Tako na primer v času krize v Evropi ni propadla nobena zadružna banka (v Nemčiji so na primer te banke leta 2009 za 2,1 odstotka povečale posojila podjetjem), italijanska potrošniška zadruga

Coop pa je istega leta dosegla 0,9-odstotno rast in 1,1-odstotno rast števila zaposlenih. [10]

Na splošno se je v Italiji v zadnjih kriznih letih zaposlenost v zadrugah povečala za 8 odstotkov, medtem ko se je v drugih podjetjih zmanjšala, v Franciji so leta 2014 ustanovili 280 novih delavskih in socialnih zadrug, v Španiji pa je bilo med letoma 2012 in 2016 ustanovljenih 4000 novih zadrug, ki so prispevale približno 30 tisoč novih delovnih mest. [11]

Raziskava Evropske zadrुžne zveze (European Confederation of Cooperatives) je pokazala, da se zadruge zaradi svojega dolgoročno naravnane pristopa prej odzovejo na finančne krize in nanje ustrezno odgovorijo. To jim omogoča njihova posebna notranja struktura in okolje, ki ga zadruge zgradijo okoli sebe (npr. skupine, v katere se povezujejo) ter sposobnost kombiniranja varnosti in fleksibilnosti ter prizadevanja za ustvarjanje trajnostnih delovnih mest. [12]

Zadruge namreč takrat, ko so soočene s šoki iz okolja, večkrat prilagodijo plače, kar pripomore k večji stabilnosti zaposlitev. Obenem pa lahko, ker presežka v obliki dividend ne delijo lastnikom, ustvarijo zaloge za krizna obdobja in tako bolje zaščitijo svoje zaposlene. Na krize se torej ne odzovejo z zmanjševanjem števila zaposlenih, temveč s prilagajanjem dohodka. [13]

Zadrुžništvo kot alternativa

V luči zadnje gospodarske krize iz leta 2008, ki pa ni bila prva te vrste, saj smo bili v zadnjih 100 letih priča krizam različnih obsegov in posledic – te so nastopale skoraj periodično in istočasno [14] – se začnemo ozirati za alternativami.

Ena od teh alternativ so **zadruga kot model, ki prednost pred zahtevami takojšnjih finančnih dobičkov dajejo prevzemu nadzora s strani dejanskih deležnikov v organizaciji**. Prednost zadrug je ta, da niso (tako kot je razvidno tudi iz zgoraj navedenih podatkov) zgolj teoretičen, temveč že delujoč in preizkušen model. [15]

Še enkrat velja poudariti, da zadržne organizacije poslujejo na istem trgu kot klasična podjetja in so tem v tem pogledu enake, vendar pa se od njih razlikujejo po vrednotah in načelih, ki jim sledijo in zahvaljujoč katerim so preživele najburnejše družbeno-ekonomske spremembe v zadnjih 200 letih. [16]

Zadružništvo v Sloveniji in primerjava s socialnim podjetništvom

Statistični podatki in poslovanje slovenskih zadrug

Podatki za pretekla leta sicer kažejo, da se število zadrug v Sloveniji povečuje (leta 2012 jih je bilo 304, 2013 311, 2014 332, 2015 385), vendar je v primerjavi z drugimi državami teh pri nas še vedno malo. Prav tako velja, da večina slovenskih zadrug deluje na področju kmetijstva in gozdarstva. [17]

Po podatkih Agencije za javnopravne evidence in storitve Ajpes je bilo leta 2016 v Sloveniji registriranih 407 zadrug s 736.015 tisoč evri prihodkov in 2.999 zaposlenih (kar pomeni 0,36 odstotka delovno aktivnih državljanov), medtem ko poročilo za leto 2017 navaja obstoj 420 zadrug, ki so skupaj ustvarile 772.945 evrov prihodkov in zaposlovale 2.842 ljudi.

V zadnjem letu smo zabeležili skoraj 4-odstotno rast števila zadrug, kljub temu pa zaposlovanje v zadržnih organizacijah v primerjavi z drugimi evropskimi

državami ostaja na nizkem nivoju (ta znaša npr. 4,5 odstotka v Italiji, 4 odstotke v Franciji, 3,5 odstotka na Finskem). [18]

V letu 2017 je neto dodana vrednost zadrug znašala 81.014 tisoč evrov, kar je za 6 odstotkov več kot leto poprej. Neto dodana vrednost na zaposlenega je znašala 28.508 evrov, kar prav tako pomeni 6 odstotkov več kot v letu 2016.

Slika 2: Neto dodana vrednost zadruga od 2015 do 2017

Vir: lastna izdelava

Slika 3: Neto dodana vrednost na zaposlenega od 2015 do 2018

Vir: lastna izdelava

Čisti dobiček je ugotovila 201 zadruga, čisto izgubo pa 155 zadrug. V primerjavi z letom 2016 se je čisti dobiček povečal za 136 odstotkov, čista izguba pa za 8 odstotkov. V letu 2017 je neto čisti dobiček zadrug znašal 4.222 tisoč evrov, v letu 2016 pa 196 tisoč evrov. [19]

V zadnjih letih je torej opaziti trend rasti poslovanja zadrug v domala vseh ekonomskih kategorijah, razen pri zaposlovanju, kjer so slovenske zadruge precej pod povprečjem drugih držav.

Slovenske zadruge v zadnjih letih delujejo na mnogih področjih in so začele preraščati okvire nekdanj tradicionalno združnih panog, kot sta kmetijstvo in gozdarstvo. Največ jih seveda še vedno deluje v teh primarnih panogah, vendar iz leta v leto beležimo vse več združnih organizacij tudi v drugih panogah.

Tako je bilo leta 2014 v Sloveniji 76 zadrug s področja kmetijstva, gozdarstva in ribištva, 92 zadrug s področja trgovine z vozili in popravil vozil (za katere gre domnevati, da so sicer tako ali drugače povezane s kmetijskim in gozdarskim sektorjem), 34 zadrug na področju stanovanjskega sektorja, 27 zadrug s področja proizvodnje, 25 strokovnih, znanstvenih in tehničnih dejavnosti, 10 zadrug s področja gradbeništva in 10 s področja upravljanja z vodami in odpadki. Glede na strukturo je v tem istem letu pri nas delovalo 28 zadrug samozaposlenih oseb. Leta 2015 je bilo v register vpisanih 25 zadrug s statusom socialnega podjetja, katerih glavne dejavnosti so bile poslovno svetovanje, inženiring, trgovina, popravila gospodinjskih aparatov, vodenje športnih dejavnosti, socialno delo, varstvo kulturne dediščine, izdelava igrač, vzdrževanje zelenih območij in raziskave s področja družboslovnih ved. Zdi se tudi, da obstaja vedno večji interes za združni poslovni model med mladimi, ki jih je zadnja gospodarska kriza z vidika zaposlovanja najbolj prizadela. Še posebej se ta interes kaže v določenih dejavnostih s področja umetnosti in v dejavnostih, ki so praviloma v domeni visoko kvalificiranih poklicev, kot so prevajalci, arhitekti in oblikovalci ter na področjih, kot sta oskrba z ekološko hrano in turizem. [20]

Za primer vzemimo štiri področja dejavnosti, ki ne spadajo pod primarni sektor ali sekundarni sektor in za katere lahko sklepamo, da vključujejo strokovnjake višje izobrazbene strukture, ki nudijo predvsem storitve, ter si oglejmo gibanje

števila združnih organizacij v teh dejavnostih. Prvo tako področje je izobraževanje, kjer je leta 2017 delovalo 14 zadrug (leta 2016 je bilo takih zadrug 13, leta 2015 pa zgolj 3), drugo področje so kulturne, razvedrilne in rekreacijske dejavnosti, ki jih je lani izvajalo 9 zadrug (leto poprej 7 in leta 2015 5), medtem ko je panoga strokovnih, znanstvenih in tehničnih dejavnosti lani vključevala 47 zadrug (leta 2016 je v njej poslovalo 42 zadrug, leto poprej pa 30). Zadnje področje so druge raznovrstne poslovne dejavnosti, kjer je lani delovalo 15 zadrug (leta 2016 13 in leta 2015 7).

Opaziti je torej prepričljivo rast števila zadrug v dejavnostih, v katerih tovrstne organizacije niso tradicionalno prisotne.

Slika 4: Graf rasti združnih organizacij na področju izobraževanja

Vir: lastna izdelava

Slika 5: Graf rasti zadružnih organizacij na področju kulturne, razvedrilne in rekreacijske dejavnosti

Vir: lastna izdelava

Slika 6: Graf rasti zadružnih organizacij na področju strokovnih, znanstvenih in tehničnih dejavnosti

Vir: lastna izdelava

Slika 7: Graf rasti zadruženih organizacij na področju drugih raznovrstnih poslovnih dejavnosti

Vir: lastna izdelava

Primerjava s podatki o zadružništvu v EU

V Evropski uniji je bilo leta 2015 131.090 zadružnih podjetij s 127.608.621 člani in 4.364.235 zaposlenimi, ki so v tem letu ustvarili za 992,66 milijarde evrov prometa. Članstvo se je v teh organizacijah od leta 2009 povečalo 16 odstotkov.

Največ zadružnih podjetij posluje v Italiji (39.600), Franciji (22.517) in Španiji (20.050), medtem ko po članstvu vodi Francija (26.106.829 članov), ki ji sledijo Nemčija (22.200.000 članov), Nizozemska (16.912.900 članov), Združeno kraljestvo (14.919.093 članov) in Italija (12.620.000 članov). Pri tem so zanimivi na primer naslednji podatki: vsak prebivalec Nizozemske je član vsaj ene zadruge, kar velja tudi za 85 odstotkov Fincev, 60 odstotkov Ciprčanov, 45 odstotkov Norvežanov in Švedov ter 40 odstotkov Francozov. Omeniti velja, da v Sloveniji ne obstajajo uradne statistike o številu zadružnih članov, vendar pa je na spletni strani Zadružne zveze Slovenije mogoče zaslediti podatek, da je bilo leta 2016 v Sloveniji v zadruge včlanjenih 13.550 ljudi.

Pri zaposlovanju v združnih organizacijah vodi Italija s 4,5 odstotka delovno aktivnih državljanov, ki so zaposleni v zadrugah, sledijo ji Francija (4 odstotke), Finska (3,5 odstotka) in Nemčija (2 odstotka). [21]

Slika 8: Odstotek zaposlenih v zadrugah

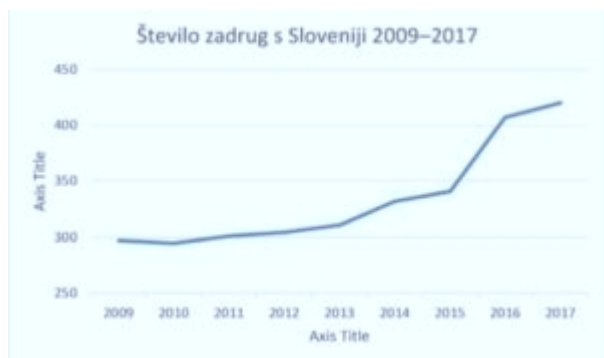

Vir: lastna izdelava

Če za primerjavo vzamemo isto obdobje v Sloveniji (od 2009 do 2015) se je število združnih organizacij v tem obdobju povečalo za 15 odstotkov (z 297 na 341), medtem ko se je število zaposlenih v njih znižalo za kar 11 odstotkov (s 3.394 na 3.059, kar je v obeh primerih pomenilo 0,7 odstotka vseh zaposlenih v Sloveniji), pri čemer se je trend manjšanja zaposlitev v združnih organizacijah nadaljeval tudi v naslednjih dveh letih. Čeprav podatki o številu zadrug po posameznih panogah za leto 2009 niso na voljo, lahko iz poročil na nadaljnja leta, ki vključujejo tako členitev, sklepamo, da gre to pripisati zmanjševanju števila zadrug in zaposlenih v nekdanji združni močno zastopanih panogah ki so prispevale levji delež zaposlitev k slovenski združni ekonomiji. Kot smo videli v prejšnjem poglavju se je po drugi strani povečalo število zadrug v drugih, predvsem storitvenih panogah. Sledenje so po svojem obsegu praviloma manjše z vidika ustvarjenih prihodkov, članstva in seveda števila zaposlenih. Kljub temu je število zaposlenih v zadrugah v letu 2017 predstavljajo 0,36 odstotka vseh zaposlenih v Sloveniji.

Če torej z rastjo števila združnih organizacij sledimo evropskih trendom na tem področju, tega še ni mogoče trditi za zaposlovanje v zadrugah.

Slika 9: Rast števila zadrug v Sloveniji med letoma 2009 in 2017

Vir: lastna izdelava

Slika 10: Število zaposlenih v zadrugah v Sloveniji med letoma 2009 in 2015

Vir: lastna izdelava

V Evropi je leta 2015 2,48 odstotka vseh združnih organizacij poslovalo v panogi bančništva. Največji delež združnih članov, in sicer 43 odstotkov (ali 60.440.105 članov) je včlanjen ravno v združne organizacije s področja

bančništva, pri čemer je ta sektor tudi tretji največji združni zaposlovalec v Evropi, saj zagotavlja 19 odstotkov vseh združnih zaposlitev. [22]

V nasprotju s tem pa v Sloveniji združne banke ne obstajajo, saj zakonodaja ne dopušča odpiranja združnih bank: 25. člen Zakona o bančništvu (ZBan-1) namreč pravi, »... Banka mora biti organizirana v pravnoorganizacijski obliki delniške družbe ali evropske delniške družbe.«

Tudi sicer je med Slovenijo in Evropo zaznati precejšnje razlike v zastopanosti združništva v posameznih panogah. Leta 2015 je v Evropi največ združno delovalo v panogi industrije in storitev (36,60 odstotka). Tej je sledila panoga kmetijstva (30,36 odstotka) in nato stanovanjske zadruga (22,19 odstotka). [23]

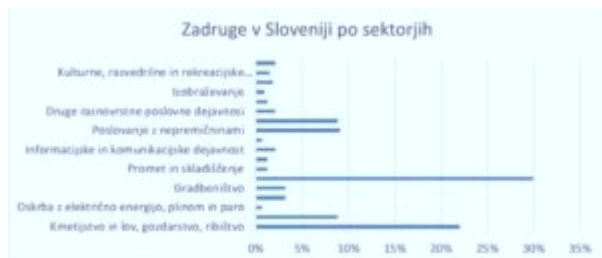
Istega leta je pri nas največ, tj. 29,9 odstotka, združno poslovalo v panogi trgovine, vzdrževanja in popravil motornih vozil, čemur je sledila panoga kmetijstva, lova, gozdarstva in ribištva (22 %), na tretjem mestu pa je bila panoga poslovanja z nepremičninami (9,1 odstotka). [24]

Slika 11: Evropske zadruga po sektorjih (2015)

Vir: lastna izdelava

Slika 12: Slovenske zadruge po sektorjih (2015)

Vir: lastna izdelava

Več o potencialu za aplikacijo združnega modela v različnih panogah pri nas, v Sloveniji v nadaljevanju zapisa.

Dojemanje združništva v Sloveniji

Že leta 2004 je bil z namenom spodbujanja združevanja v združnih organizacijah organiziran posvet »Ali predstavlja vstop Slovenije v EU napredek tudi na področju delničarstva zaposlenih in kooperativ«, ki je povečal zanimanje za združništvo, vendar pa so tudi po tem ovire za razvoj tega modela ostale. Ne glede na to se danes krepí pobuda za združevanje v zadrugah v različnih panogah: od ekološkega kmetovanja, ogrevanja, stanovanjskih iniciativ, prevzemov podjetij itd.

Slovensko združništvo je šlo skozi različna obdobja, ki mu včasih niso bila naklonjena. Ker je bilo prisotno v nekdanjem družbeno-političnem sistemu in se mu je uspelo ohraniti tudi v današnji ureditvi, nanj vse prevečkrat gledamo kot na nazadnjaški ostanek iz preteklosti.

Kljub temu, da se je zadrug v Sloveniji še nedavno držala oznaka nazadnjaškega poslovnega modela, so te, še posebej po letu 2012, začele doživljati preporod. [25] V zadnjih letih se je združništvo tako začelo uveljavljati na različnih področjih, kot so trajnostne energetske prakse, turizem, proizvodnja ekoloških izdelkov ipd. Nekatere zadruge po ustanovitvi pridobijo status socialnega podjetja, saj jim ta omogoča pridobitev subvencij. Tudi zato bi bilo treba zakon o zadrugah spremeniti tako, da bi vanj zapisali posamezne vrste zadrug, kot so stanovanjske, delavske, storitvene ipd. Razlog za to tiči tudi v tem, da so se v Sloveniji v zadnjih 25 letih zadruge razvijale predvsem na področju kmetijstva in gozdarstva, **novejše zadruge pa je treba izenačiti z drugimi gospodarskimi subjekti ter jim omogočiti, da enakopravno dostopajo do evropskih sredstev.** [26]

Ena od težav, ki izhaja iz napačnega dojemanja združništva je tudi omejen dostop do virov financiranja s posojili, saj zadruge v očeh bank pogosto (neupravičeno) uživajo manj zaupanja kot običajna, klasična podjetja, kljub temu da so že dokazale in nenehno dokazujejo svojo odpornost in dolgoživost.

Klub vsemu se odnos in dojemanje združništva v zadnjih letih spreminjata, zato model postaja vedno bolj relevantna izbira za različne podjetniške iniciative, kar gre pripisati tudi novonastalim storitvenim in sorodnim zadrugam, kot tudi prizadevanju posameznih zagovornikov modela, ki si prizadevajo za izobraževanje javnosti v povezavi z modelom.

Zadruge in socialno podjetništvo

V Sloveniji se je v zadnjih letih veliko zadrug registriralo kot socialna podjetja, kar v določeni meri povzroča zmedo pri razlikovanju socialnih podjetij in zadrug v Sloveniji. Zadruge so bile namreč pri pripravi Zakona o socialnem podjetništvu vključene v le-tega na pobudo Zadržne zveze Slovenije in nekaterih nevladnih organizacij, ki delujejo na področju združništva. Da je prišlo do manjše zmede

na tem področju je posledica tega, da je bilo socialno podjetništvo v osnovi podprto z nekaterimi spodbudami, kot je bil dostop do javnih delavcev, javnih prostorov in podobno, medtem ko združništvo podobnih spodbud ni bilo deležno, zato so se številne zadruge registrirale kot socialna podjetja. V sami naravi dela zadrug in principov delovanja zadrug so osnovna načela in vrednote (opisano v uvodnem delu pričujočega sestavka) združništva že brez zakona ali statusa takšne, da zadruge delujejo znotraj okvirov socialne ekonomije. Tako je zakonodajno razlikovanje med socialnimi podjetji in zadrugami vneslo bolj nerazumevanje, kot korist za združništvo kot takšno. Pomembno je tudi zavedanje, da je za zadruge dobiček sredstvo za doseganje boljšega življenja in gradnje skupnosti, ob tem pa zadruge običajno načrtujejo dolgoročno, ne zapuščajo lokalnega okolja, kjer delujejo, ker želijo okolju doprinesti s svojim delovanjem, ne z maksimiranjem dobičkov. Poslovanje zadrug v Sloveniji ureja Zakon o zadrugah (ZZad).

Združna zakonodaja

Za uspešno uveljavljanje in delovanje združništva je ključna zakonodaja. V Sloveniji področje združništva ureja Zakon o zadrugah, ki zadrugo opredeljuje kot organizacijo vnaprej nedoločenega števila članov, ki ima namen pospeševati gospodarske koristi svojih članov ter temelji na prostovoljnem pristopu, svobodnem izstopu, enakopravnem sodelovanju in upravljanju članov. Ta zakon za slovenske zadruge predvideva člansko samoupravo. To pomeni, da organe zadruge, kot so predsednik in nadzorni odbor, predstavljajo člani zadruge. Zadruge, ki imajo manj kot deset članov, morajo imeti poleg občnega zbora vsaj še predsednika in nadzorni organ. Zadruge z več kot deset člani morajo imeti tudi najmanj tričlanski upravni odbor. Če ima zadruga večji obseg poslovanja, ima lahko tudi direktorja, ki to poslovanje vodi. [27]

Trenutna zakonodaja s področja združništva ni optimalna, pravzaprav je zastarela, zato so se v zadnjih letih začela pojavljati prizadevanja za njeno spremembo. Verjetno je ena glavnih pomanjkljivosti ta, da zakonodaja ne ločuje

zadruge glede na panoge oziroma glede na njihov primarni namen. Ker je zadruštvo pri nas še vedno najbolj zastopano v kmetijskih panogah, zakon o zadrukah trenutno ne ločuje delavskih, potrošniških, storitvenih, stanovanjskih in drugih zadrug, kar bi bilo glede na temeljne razlike med temi panogami, nujno potrebno. [28]

Zakon o zadrukah sicer posredno in delno vključuje sedem združnih načel, ki smo jih opisali v prvem poglavju, vendar ta v njem niso eksplicitno navedena. [29]

Vrste zadrug in področja s potencialom za razvoj združništva v Sloveniji

V prvem delu tega dela besedila bomo skladno s teoretično osnovo opisali glavne vrste združnih organizacij, v drugem pa se bomo posvetili potencialu za aplikacijo in razvoj tega modela pri nas, pri čemer bomo izpostavili posamezne združne tipe in panoge s potencialom za uveljavitev združništva.

Vrste združnih organizacij

Obstaja več podobnih klasifikacij zadrug. Z vidika njihovega primarnega namena in potreb, ki jih zadovoljujejo, lahko zadruge razdelimo na pet osnovnih vrst. Te so: **proizvodne, delavske, potrošniške, kreditne in socialne zadruge**. Nadalje jih lahko delimo glede na panoge delovanja (kmetijske, stanovanjske, zdravstvene, turistične ipd.), vendar bomo na tem mestu uporabili prvi klasifikacijski sistem.

> Proizvodne (oz. produkcijske) zadruge

Te zadruge združujejo člane, ki so sicer samostojni proizvajalci, vendar znotraj zadruge sodelujejo na različne načine. Člani ene proizvodne zadruge lahko prihajajo iz različnih panog (kmetijstvo, gozdarstvo, obrt, umetnost, ...) in v okviru zadruge kupujejo opremo, najemajo vodstveno in prodajno osebje, skladišča, se oglašujejo ipd.

> Delavske zadruge

To so zadruge v lasti delavcev, ki z včlanitvijo v delavsko zadrugo dobijo možnost, da z zelo nizkim vložkom ustanovijo svoje podjetje. Še posebej so priljubljene med manjšimi skupinami odvetnikov, oblikovalcev, inženirjev, umetnikov, obrtnikov ipd. Zanje je značilno, da nimajo uprave, temveč so posamezne vloge razdeljene med vse člane. Delavske zadruge so značilne predvsem za storitvene dejavnosti. Sicer predstavljajo le od 2 do 3 odstotkov vseh zadrug, vendar pa so vsebinsko zelo pomembne, njihov glavni namen pa je ohranjanje delovnih mest (zato jih več nastane v kriznih časih). Najbolj znan primer tovrstne zadruge je španski Mondragon. [30]

Delavska zadruga lahko nastane tudi v primeru, ko je podjetje v težavah ali stečajju; taka podjetja lahko prevzamejo delavci, ki ustanovijo zadrugo ali pa prek nje odkupijo zdrava jedra podjetja. Tudi v državah, kjer je ta praksa že dodobra sprejeta, obstaja potencial za povečanje števila primerov prenosa podjetja na zaposlene. Pri tem je velika ovira pomanjkanje znanja na strani odvetnikov, računovodij, sodišč, pa tudi delavcev. Potrebno je poudariti, da prenos podjetij na zaposlene ni vedno optimalna izbira, zato je zelo pomembno, da se pred prenosom izvedejo ustrezni pregledi podjetja. [31]

V slovenskem združnem okolju in zakonodaji ne obstaja koncept delavske zadruge, vendar bi lahko bil Zakon o zadrugah osnova za delavske zadruge. Leta 2012 je bil sprejet Zakon o socialnem podjetništvu, v skladu s katerim lahko status socialnega podjetja dobijo različne organizacije (z vidika pravno-formalne ureditve): podjetja z omejeno odgovornostjo, društva, zadruge itd. Številne

nove zadruge, ki so bile ustanovljene po letu 2012, ko je bil sprejet ta zakon, in imajo status socialnega podjetja (teh je približno 70) bi lahko postale delavske, če bi se njihovi člani lahko, ob doseganju zadostnih prihodkov, zaposlili v njih.

Sicer pa v Sloveniji ne poznamo uspešnih/dobrih primerov prenosov podjetij v delavske zadruge. V preteklosti je bilo nekaj neuspešnih poskusov vzpostavljanja delavskih zadrug iz obstoječih podjetij (npr. Fructal leta 2012, Večer leta 2013, Armal leta 2013, Novoles leta 2013, Vesna leta 2013, Adria Tehnika leta 2015, Adria Airways leta 2015, Cimos leta 2016, Alpina leta 2016). To ne pomeni, da potencial za tovrstne prenose ne obstaja. Predvsem velja o tovrstnem pristopu razmisliti v primeru družinskih podjetij (ko se lastnik upokoji in ne obstaja naslednik, ki bi podjetje prevzel – tu je na mestu podatek, ki pravi, da približno 70 odstotkov družinskih podjetij ne preživi prenosa na naslednjo generacijo) in tudi v primeru podjetij samozaposlenih: v Sloveniji imamo približno 90.000 samozaposlenih oseb, ki zaposlujejo približno 50.000 ljudi, in s prenosom na zadruge bi lahko preprečili izginjanje teh podjetij. [32]

Eden od ključnih predpogojev, ki bi omogočili vzpostavljanje (uspešnih) delavskih zadrug ali prenos obstoječih podjetij na zadružni model, je vzpostavitev ustreznega podpornega okolja, kjer bi (bodoči) zadružniki dobili ustrezne informacije o specifikah dela znotraj zadružne organizacije. Tako vlogo bi lahko na primer prevzele razvojne zadruge.

> Potrošniške zadruge

Tovrstne zadruge združujejo posameznike, ki želijo kupovati izdelke in storitve zadrug. Potrošniki lahko znotraj njih nakupujejo vse; od živil, električne energije, telefonskih storitev, stanovanj, zdravstvenih do finančnih storitev. Te zadruge so lahko zelo majhne (na primer lokalna zadruga za nabavo živil) ali zelo velike (na primer stanovanjska zadruga z več sto stanovanji). Običajno to vrsto zadrug ne glede na njeno velikost vodi upravni odbor, ki za vsakodnevno poslovanje najame poslovodje – usposobljene managerje.

> Kreditne zadruge

To so zadruge v lasti potrošnikov in nudijo finančne storitve – vsak depozitor namreč postane član-lastnik, kar mu daje pravico, da se udeleži letnih srečanj in soodloča pri izboru upravnega odbora. Tega sestavljajo prostovoljci z izkušnjami na področju financ in drugih relevantnih področjih, zaradi česa se te zadruge razlikujejo od velikih bančnih korporacij, ki niso vpete v lokalno okolje in nimajo stika z lokalnimi prebivalci. Svojim članom zagotavljajo razne finančne storitve, namesto da bi se zanašale na zunanji kapital, take zadruge zberejo prihranke in deleže svojih članov, s katerimi financirajo lastne posojilne portfelje. To prinaša višje obresti na prihranke, nižje obrestne mere za posojila in na splošno nižje cene storitev. [33]

> Socialne zadruge

Te zadruge imajo poleg tega, da služijo svojim članom, tudi širše družbeno poslanstvo. V ta namen se lahko posvečajo izboljševanju delovnih razmer priseljencev in/ali žensk, zagotavljanju cenejših alternativnih zdravstvenih storitev ipd. Vodijo in lastijo si jih njihovi člani, velikokrat pa imajo tudi neprofitno funkcijo. [34]

Socialne zadruge so še posebej razvite v Italiji, kjer delujejo po vzorcu zasebnih podjetij (torej na prostem trgu), vendar imajo poleg ustvarjanja dobička predvsem cilj zadovoljevati povpraševanje po socialnih storitvah, ki jih niti država niti zasebniki niso sposobni zadovoljiti. [35]

Panoge s potencialom za razvoj zadružništva v Sloveniji

Tu se bomo osredotočili na tri panoge oziroma področja, ki izkazujejo izjemen potencial za aplikacijo zadružnega modela v Sloveniji. To so turizem, socialne storitve in potrošniške zadruge. Preden se podrobneje posvetimo vsaki izmed njih bomo zgolj omenili nekatera druga področja, ki jih v tem obziru ravno tako ne gre zanemariti.

Kot ste lahko prebrali v predhodnem delu sestavka delavske zadruga svojim članom omogočajo, da z nizkim vložkom ustanovijo svoje podjetje; s tega vidika v Sloveniji potencial prepoznavamo predvsem pri zaposlovanju mladih (15-24), med katerimi je (registrirana) stopnja brezposelnosti po podatkih Zavoda RS za zaposlovanje septembra 2017 še vedno znašala 13,6 odstotka (15-24 let) oziroma 10,1 (25-29 let). Prav tako je ustanavljanje združnih podjetij lahko priložnost za druge brezposelne. Nekaj obstoječih in delujočih združnih iniciativ, ki potrjujejo potencial v povezavi z delavskimi zadrugami je opisanih v nadaljevanju (predvsem Jezikovna zadruga Soglasnik, Zadruga Zoofa in Kooperativa Dame).

Možnosti za uveljavitev združništva se kažejo tudi na področju zagotavljanja stanovanj. Sicer so tovrstne iniciative pri nas še precej v povojih in na idejni ravni, vendar so že vzpostavljene prve združne organizacije, ki si prizadevajo za vzpostavitev delujočih stanovanjskih zadrug (tak primer je zadruga Zadrugator) in bi pripomogle k reševanju težave z dostopnostjo stanovanj za mlade.

Izjemen potencial za združevanje in zaposlovanje v okviru zadrug seveda zaznavamo na področju prekarnih delavcev. Temu vidiku aplikacije združnega poslovnega modela bomo sicer posvetili celotno naslednje poglavje, vseeno pa lahko že na tem mestu omenimo, da zadruga samozaposlenih tem omogočajo združevanje za močnejši skupni nastop na trgu in zmanjšujejo izoliranost teh posameznikov. [36]

> Panoga turizma

Leta 2013 je bilo v Sloveniji v panogi turizma zaposlenih 32.500 ljudi (4 odstotke vseh zaposlitev). Sem so vštetni zaposleni v hotelih, potovalnih agencijah, pri letalskih prevoznikih in v dejavnostih gostinstva in prostega časa. Po napovedih naj bi do leta 2024 v Sloveniji v panogi turizma imeli 128.000 zaposlenih.

Kljub izjemni rasti, ki zaznamuje panogo turizma pri nas v zadnjih letih, se ta sektor še vedno srečuje z razvojnimi ovirami. Predvsem na območjih, ki ne veljajo za glavne turistične destinacije, je turistična ponudba nepovezana,

turistični ponudniki pa med seboj ne sodelujejo. Zaradi svoje razdrobljenosti deležniki v turizmu težje uveljavljajo svoje interese in tudi ne morejo v celoti izpolniti potenciala za turistični obisk, kar bi lahko dosegli s snovanjem celovite in povezane ponudbe. Če bi se tovrstni ponudniki povezali, bi lahko skupaj v promocijo vložili več sredstev in zmanjšali nekatere administrativne stroške, obenem pa bi lahko ponudili raznolike izdelke in storitve za različne tipe turistov.

Zadruga so v tem oziru odlično orodje za povezovanje posameznih turističnih ponudnikov na lokalnem nivoju, saj lahko s združevanjem deležnikov pozitivno vplivajo na trajnostno promocijo posameznih turističnih območij in s tem tudi na zaposlovanje. Zaradi svoje vpetosti v okolje in načel, v skladu s katerimi poslujejo, so prava izbira za razvoj trajnostne in odgovorne vrste turizma, saj obenem omogočajo doseganje gospodarske konkurenčnosti in prislusneje socialnim in okoljskim potrebam. Poleg tega zadruge razvijajo strokovno znanje, ki je nepogrešljivo za razvoj privlačne turistične destinacije ter skrbijo za ohranjanje in promocijo lokalne dediščine. Njihov vpliv na razvoj je še pomembnejši na primeru odmaknjenih območij, kjer z delovanjem na turističnem področju posledično ohranjajo in oživljajo območja, ki sicer demografsko nazadujejo. [37]

V tujini zadruge na področju turizma uspešno delujejo, medtem ko se ta model v Sloveniji še ni uveljavil, so pa 15. decembra 2017 v Kooperativi Konjice zagnali projekt Razpršeni hotel, s katerim želijo povezati različne ponudnike turističnih storitev in izdelkov v Dravinjski dolini.

Model je sicer aplikativen v večini slovenskih regij, ki tudi v svojih strategijah razvoja turizma nemalokrat kot coklo za njegov razvoj izpostavljajo ravno nepovezanost in neusklajenost lastnikov infrastrukture, ponudnikov turističnih storitev in izdelkov, gostincev ter drugih deležnikov.

> Socialne storitve

Socialne zadruge, ki smo jih na splošno opisali v prejšnjem poglavju, nudijo storitve socialne narave, kot so storitve izobraževanja, zdravstvene storitve, storitve pomoči ob odvisnosti, storitve oskrbe ipd. Spričo dejstva, da je za Slovenijo značilno hitrejšo staranje prebivalstva kot v večini evropskih držav

(stanje je resno, saj projekcije do leta 2060 kažejo, da bi se lahko izdatki za staranje v Sloveniji povečali s sedanjih 24,7 odstotka na 31,5 odstotka v deležu BDP, kar je največ med državami EU-28 [38]) in glede na to, da se izvajanje dolgotrajne oskrbe starejših vedno bolj prelaga z nekoč državnih na zasebne akterje, obstaja znaten potencial predvsem za razvoj socialnih zadrug s področja dolgotrajne oskrbe starejših.

Primeri iz drugih držav kažejo, da lahko zadruga pomembno prispevajo k izboljšanju storitev dolgotrajne oskrbe; še posebno to velja za podeželje (upoštevati je treba, da 50 odstotkov prebivalcev Slovenije živi na podeželju), saj so zadruga, kot smo že večkrat povedali, močno vpete v lokalno okolje in namenjene zadovoljevanju potreb konkretnih skupin ljudi.

Tako je na primer Slapnik v okviru 3. Slovenskega podeželskega parlamenta leta 2015 izpostavil pomen vzpostavljanja medgeneracijskih zadrug kot socialnih storitev za starejše ljudi na podeželju. Te bi lahko v luči demografskih sprememb zagotovile sodobno in cenovno ugodno zdravstveno varstvo starejših prebivalcev podeželja izven institucionaliziranih oblik (kot so domovi za starejše) in hkrati prispevali k ustvarjanju novih delovnih mest v tem okolju. [39]

Kljub temu, da je zaradi demografskih specifik Slovenije, moč dolgotrajno oskrbo starejših izpostaviti kot področje z največjim potencialom za uveljavitev socialnih zadrug ne gre zanemariti drugih področij, kjer se kaže manko v sistemski ureditvi, kot je npr. delovna integracija ranljivih skupin ljudi.

> Potrošniške zadruga

Potencial potrošniških zadrug se kaže predvsem na področju povezovanja že obstoječih zadrug, samostojnih podjetij ali drugih ponudnikov z namenom širitve prodajne mreže, enotnega marketinškega nastopa na trgu in gradnji skupne blagovne znamke. V tujini se pogosto dogaja, da se v prodajno verigo združujejo manjše zadruga, ki zagotavljajo določene storitve in izdelke. Dober primer tega je Mondragon, podrobnejša predstavitev sledi v nadaljevanju. Pod potrošniške zadruga bi na nek način lahko uvrstili tudi zadruga, ki bi se razvile na področju turizma. Manj znano dejstvo je, da je podobna potrošniška zadruga tudi E.Leclerc. In nenazadnje po tem principu delujejo tudi trgovine številnih kmetijskih zadrug v Sloveniji.

Združevanje samostojnih podjetnikov v zadruge

V Sloveniji in predvsem v tujini se pojavlja trend združevanja samostojnih podjetnikov. Združevanje poteka na različne načine. V Sloveniji smo bili pred časom priča številnim nastankom centrov so-dela (coworking prostori), kjer so posamezniki delili prostor in ideje, za boljše funkcioniranje na trgu. V nekaterih državah se pojavljajo organizacije, ki so hibrid med obrtnimi zbornicami in sindikati, na primer Freelancers Union v Združenih državah Amerike. [40] Sami želimo v tem dokumentu pokazati, da se po svetu in v Sloveniji dogajajo tudi združevanja samostojnih podjetnikov v zadruge. In ravno ekonomsko združevanje posameznikov, ki temelji na principih zadružništva, je po našem mnenju najboljša oblika tovrstnega združevanja. Nekateri primeri dobrih praks bodo nadalje tudi konkretno predstavljeni. Ob tem moramo povedati, da je v Sloveniji že bil en (dokaj neuspešen) poizkus spodbujanja zadružništva, ko je Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje v letih 1998 in 1999 izbral 28 projektov, v sklopu katerih naj bi ustanovili zadruge. Do leta 2000 je bilo ustanovljenih 14 zadrug. Ključne težave neuspelega poizkusa je opisala Jadranka Vesel, ki meni, da pri tem ukrepu ni bilo upoštevano prvo načelo zadružništva, to je, da se v zadruge ljudje vključujejo prostovoljno in ne na podlagi programov aktivnega zaposlovanja. Ravno zaradi tega mora spodbujanje zadružnih modelov potekati na gospodarskem nivoju in ne na socialnem področju, kamor spada Zavod RS za zaposlovanje. Jadranka Vesel ob tem še ugotovi, da ljudje, ki so izobraževali bodoče zadružnike niso imeli potrebnega znanja in da so bile zadruge do nedavnega zaradi drugačnega pravnega statusa v depriviligranem položaju v primerjavi z ostalimi podjetji na trgu. [41]

Združevanje v zadruge v kreativnih panogah

Ko govorimo o zadružnem združevanju samostojnih podjetnikov ne moremo mimo (samo)zaposlenih v kreativnih panogah in poklicih, kot so igralci, glasbeniki, novinarji, oblikovalci, fotografi in podobno. Večina jih delo opravlja s statusom samostojnega kulturnega delavca ali samostojnega podjetnika in so

skladno s tem prikrajšani za dobršen del socialne varnosti, na primer plačane bolniške odsotnosti ali plačanega dopusta. Poleg tega sami nosijo breme administrativnih stroškov, kot so stroški računovodstva, in stroške nabave materiala, licenčnin ipd. ter morebitne stroške pravnih storitev.

Hkrati pa povezovanje zaradi skupnega nastopa na trgu omogoči pridobivanje večjih naročil in tudi olajša izpeljavo morebitnih večjih investicij (v oglaševanje, najem/nakup prostorov ipd.) ali prijavo na razpise.

Zadružne iniciative povezovanja strokovnjakov, ki delujejo v kreativnih poklicih, sicer že obstajajo in uspešno delujejo. Tak primer sta v Sloveniji Jezikovna zadruga Soglasnik in zadruga Zoofa, medtem ko na Finskem že vrsto let deluje zadruga Lilith. Te (in druge) zadruge bomo na kratko predstavili v naslednjem poglavju.

Združevanje mladih v zadruge

Kot demografsko kategorijo bo mlade med 18. in 35. letom starosti statistično najbolj verjetno prizadela brezposelnost, in sicer 3-krat bolj verjetno v primerjavi s starejšimi delavci. Poleg tega je pri mladih tudi večja pojavnost t. i. revnih zaposlenih; revščina grozi na primer 12,5 odstotka mladim zaposlenim v EU.

Spričo spreminjajočega se trga dela in dinamike prebivalstva (daljšanje življenjske dobe, rast prebivalstva) odločevalci kot eno od rešitev za mlade z vidika njihovega vključevanja na trg dela pogosto omenjajo podjetništvo. Vendar pa imajo podjetja, ki jih vodijo mladi, manjše preživitvene možnosti kot podjetja starejših generacij. Razlogi zato bi lahko bili pomanjkanje veščin, večja nagnjenost k tveganju in druge ovire, s katerimi se srečujejo mladi na svoji podjetniški poti (pomanjkanje financiranja, neizkušenosť ipd.). Trend pomikanja proti nestandardnim, atipičnim oblikam dela je na splošno bolj prisoten med mladimi, predvsem v Evropi, in sicer v tehnoloških in komunikacijskih sektorjih ter kreativnih poklicih.

Tu lahko (kot rešitev za problematiko zaposlovanja mladih) nastopijo zadruge, ki jim ponudijo možnost skupnega uresničevanja njihove podjetniške ideje in nastopa na trgu v demokratično in nehierarhično vodeni organizaciji. Močan potencial zadružništva v kontekstu naslavljanja težav z brezposelnostjo mladih prepoznava tudi Evropska komisija. Ta je leta 2016 izvedla razpis za zbiranje predlogov najboljših rešitev za brezposelnost mladih, ki predvidevajo inovativne sheme in izobraževalne module za zaposlovanje mladih v zadrugah. [42]

Primeri dobrih zadružnih praks v Sloveniji in Evropski uniji

V zadnjih petih letih je bilo v Sloveniji ustanovljenih več zadrug, ki so nastale iz različnih potreb in delujejo na mnogih področjih (pravična trgovina, gostinstvo, energetika, intelektualne storitve ...), kar kaže na iskren interes in potrebo po ustanavljanju zadrug kljub dejstvu, da podporno okolje za zadružništvo sloni skoraj izključno na prizadevanjih in zagnanosti posameznikov, ki delujejo na tem področju. Večina teh zadrug je nastala kot odgovor na različne družbene, ekonomske in socialne težave, za katere so njihovi člani prepoznali rešitev v povezovanju. V nadaljevanju bomo navedli nekaj primerov dobre prakse iz Slovenije, v drugem delu poglavja pa sledi predstavitev uspešnih zadružnih iniciativ iz Evrope, kjer je zadružništvo v primerjavi s Slovenijo že dodobra uveljavljeno in razvito.

Dobre zadružne prakse v Sloveniji

Jezikovna zadruga Soglasnik

Prevajalska zadruga Soglasnik (danes Jezikovna zadruga Soglasnik) je začela s svojim delovanjem leta 2014. Zdaj združuje 12 jezikoslovcev in prevajalcev (prvotno 15), ki so se odločili povezati, da bi lahko skupaj nastopili na trgu

jezikovnih storitev. Ta sicer velja za precej individualiziranega, poleg tega ga v zadnjih letih zaznamuje tudi izjemno nižanje postavk za izvajalce jezikovnih storitev, ki ga narekujejo (zlasti korporativno zastavljene, op. ur.) prevajalske agencije. Gre za prvo slovensko zadrugo s področja jezikovnih storitev. Vsi njeni člani so enakopravni, lastništvo je deljeno, potrjeno z vložkom posameznega člana zadruge. Prizadevajo si za pravične delovne pogoje in transparentno poslovanje, ki ga naročnikom zagotavljajo tudi s prikazom razreza cene na vsakem izdanem računu. Del prihodka namenijo v sklad za lokalno okolje, s katerim nato podpirajo družbeno odgovorne projekte, kakršna je učna pomoč za socialno šibke otroke ali tečaj slovenskega jezika za prebežnike, prosilce za azil v Sloveniji. [43]

Zadruga Zoofa

Leta 2013 je bila v Ljubljani ustanovljena zadruga Zoofa, ki vključuje 12 modnih oblikovalcev. V zadrugo so se združili zato, da bi lahko s skupnimi sredstvi najeli prostor za prodajo svojih izdelkov, ki ga sicer vsak zase zaradi visokih najemnin ne bi mogli. Ker ustvarjajo unikatne izdelke, ki zaradi kakovostnih materialov spadajo v višji cenovni razred, so namreč prostore morali najeti v središču Ljubljane, kjer so ocenili največjo kupno moč. S tem so obenem razpršili tveganje in znižali stroške poslovanja; zadržniki so namreč sami prevzeli tudi prodajo, pri kateri se izmenjujejo in si na ta način zagotovijo tudi neposreden stik s strankami. Poleg tega jih je združni poslovni model pritegnil tudi zaradi zagotavljanja enakopravnosti enakih pogojev za vse člane. [44]

Zadruga Buna

Zadruga Buna deluje od leta 2014, njena primarna dejavnost temelji na uvažanju kave iz sistema pravične trgovine, ki jo nato v Sloveniji sami pražijo in pakirajo ter prodajajo. Pri tem organizirajo tudi številne izobraževalne dogodke s področja pravične trgovine in kave, zato morebitne presežke iz poslovanja namenjajo predvsem za osveščanje in izobraževanje ter razvoj novih izdelkov pod lastno blagovno znamko. Delujejo kot neprofitna organizacija, katere glavni

dejavnosti sta humanitarna aktivnost in izobraževanje. Na vsakem računu, ki ga izdajo kupcem, je naveden razrez cene, ki prikazuje sestavo končne cene. Člani zadruge so se za njeno ustanovitev odločili zato, ker so po enem letu neformalnega delovanja na področju organizacije izobraževalnih dogodkov ugotovili, da morajo svoje poslovanje operacionalizirati. Obenem so želeli dokazati, da lahko tudi v Sloveniji vzpostavijo trajnosten način delovanja, ki je značilen za panogo pravične trgovine, v kateri se proizvajalci izdelkov združujejo v zadruge. Poleg tega so svoje poslovanje želeli osnovati na načelu združevanja ljudi, sposobnosti in znanja in ne kapitala. [45]

Kooperativa Dame

Kooperativa Dame je bila ustanovljena v Mariboru leta 2014 in deluje na področju gostinstva ter je registrirana kot socialno podjetje. Ustanovile so jo štiri članice, ki so se zaradi izgube službe, svoj socialni položaj odločile reševati z zadrugo. Načelom trajnostne naravnosti poslovanja sledijo tudi v nabavi in v načinu priprave hrane, saj se v največji meri opirajo na lokalne pridelovalce in namenjanju skrbi za tradicionalno štajersko kulinariko. [46]

Sončna zadruga

Leta 2013 je bila ustanovljena Sončna zadruga, ki izvaja projekte energetske samooskrbe, pri čemer se osredotoča na lokalno okolje in tako preprečuje odtekanje lokalnih sredstev, ki bi jih sicer namenili za nakup energentov na tujih trgih. Zadruga jim pri tem omogoča najlažje usklajevanje vseh interesov in izključuje vpliv kratkoročnih nihanj cen energentov. Poleg tega, da v zadrugi omogočajo dostop do nižjih cen energije in prehod na zelene energetske vire v posameznih regijah, njihovo delovanje spodbuja tudi oblikovanje nove gospodarske aktivnosti. Na ta način lokalna okolja zmanjšujejo svojo odvisnost od zunanjih dejavnikov, kot so energetski monopoli in gospodarske krize, kar jim omogoča samostojnejše načrtovanje prihodnosti. [47]

Ekonomska uspešnost novejših združnih organizacij v Sloveniji

Združne organizacije, ki smo jih opisali na prejšnjih straneh, so nastale v zadnjih petih letih in delujejo na zelo različnih področjih (intelektualne storitve, gostinstvo, pravična trgovina ipd.) Na splošno je za zadruge značilna počasnejša, a zaradi tega precej stabilnejša rast v primerjavi s klasičnimi podjetji, katerih cilj je hitra in močna rast (lastniki namreč želijo čim večjo dobičkonosnost kapitala in posledično čim višje izplačilo v obliki dividend). Kot smo že povedali v prvem poglavju, je glavni namen zadrug, da neposredno zadovoljujejo potrebe svojih članov, ki so obenem tudi njihovi lastniki, zato je ustvarjanje in izplačevanje dobička zanje v drugem planu.

V nadaljevanju z grafi predstavljamo uspešnost slovenskih zadrug, ki so nastale v zadnjih petih letih, in sicer po kriteriju ustvarjenega prometa.

Slika 13: Prihodki: Jezikovna zadruga Soglasnik

Vir: Društvo gibanje za dostojno delo in socialno družbo

Slika 14: Prihodki: Zadruga Zoofa

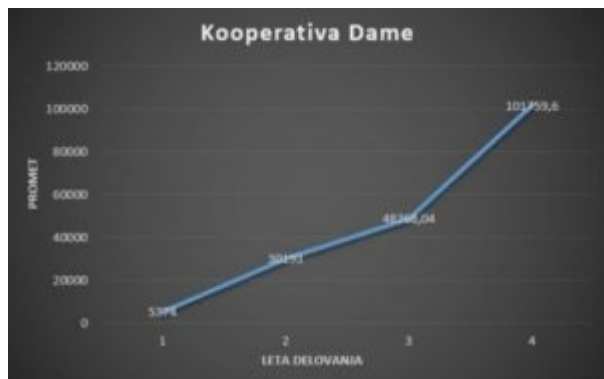
Vir: Društvo gibanje za dostojno delo in socialno družbo

Slika 15: Prihodki: Zadruga Buna

Vir: Društvo gibanje za dostojno delo in socialno družbo

Slika 16: Prihodki: Kooperativa Dame

Vir: Društvo gibanje za dostojno delo in socialno družbo

Slika 17: Prihodki: Sončna zadruga

Vir: Društvo gibanje za dostojno delo in socialno družbo

Vseh pet zadrug je v obdobju od leta 2014 izkazovalo skoraj konstantno rast prihodkov. Obseg prometa od zadruga do zadruga precej razlikuje zaradi različnih dejavnosti, v katerih te poslujejo. Večina od navedenih zadrug (razen ene, ki izkazuje precejšnja nihanja ustvarjenega dobička in izgube) izkazuje minimalen dobiček ali izgubo, kar je v skladu z prej omenjenim načelom, po katerem je prvotni namen zadruga zadovoljevanje potreb zadrušnikov in ne deljenje presežka kot v primeru klasičnih podjetij.

Dobre zadružne prakse v Evropski uniji

V Evropski uniji in drugod po svetu, obstaja veliko število dobrih praks, ki bi jih veljalo izpostaviti. V naši kratki predstavitvi dobrih praks smo izpustili predstavitve dobrih praks bank in izobraževalnih institucij, ki pa so za razvoj zadružništva po svetu, zelo pomembne. Na tem mestu tako zgolj navajamo primer dobre prakse, ki so jo vzpostavili zamejski Slovenci, gre pa za primer Zadružne kraške banke. [48] Med izbranimi primeri smo se poleg Mondragona, osredotočili na zadruge, kakršne bi lahko bile zgled bi razvoju zadružništva v Sloveniji.

Mondragon

Zadružno združenje Mondragon je eden bolj nazornih primerov postopne rasti zadruga, ki je nastala 1956 v Španiji. Ustanovitelj zadruga je najprej ustanovil tehniško šolo, kasneje pa odprl zadružno podjetje za izdelavo parafinskih grelcev. Od takrat se je zadruga širila in razvijala do danes, ko ima 74335 zaposlenih, združuje 261 podjetij in zadrug, katerih lastniki so izključno delavci, vključeni v te zadruga in še vedno odločajo po principu en človek en glas. Delujejo v štirih vrstah dejavnosti: izobraževanje, finance, trgovina in industrija. V zadružni shemi imajo lasten pokojninski sklad in lastno zdravstveno zavarovanje. Delavci lahko ob odhodu iz zadruga ali ob upokojitvi dvignejo svoj delež v zadruga. Obenem so sedmo največje poslovno združenje v Španiji. [49]

Bridges – The Actors' Agency

Zadruga je nastala leta 2008 na Škotskem in je edina tovrstna igralska zadruga v tej državi. Igralci so se odločili, da bodo združili svoje znanje in veščine ter vire, ki jih imajo za skupen nastop na trgu. S pomočjo oddelka za razvoj zadružništva [50] so pripravili poslovni model za skupno zadružno predstavitev. Vsi člani zadruga, igralci, skupaj delujejo v pisarni, ki se nahaja v kulturnem središču Edinburgha, sodelujejo pri upravljanju zadruga, kadar niso zasedeni z igranjem.

S tem tudi predstavljajo in promovirajo zadrugo. V zadrugo je trenutno vključenih 17 igralk in igralcev. [51]

Calverts

Calverts je delavska zadruga iz Velike Britanije, ki deluje na področju komunikacij, oblikovanja in tiska. Aktivni so tudi v aktivnostih pri promociji zadružištva v Veliki Britaniji. Pri svojem delovanju na prvo mesto postavljajo ustvarjanje skupnosti, okolja v katerem delujejo in delavskega solastništva. Letos (leta 2018, op. ur.) so praznovali 40 let obstoja. [52]

Cooperative Lilith

Zadruga Lilith je bila ustanovljena leta 1996 na Finskem in združuje producente in glasbenike pri iskanju skupnih interesov na trgu na dolgi rok. Ob ustanovitvi so bili začetniki ideje zaposlovanja "freelancerjev" v skupnem podjetju, kmalu so postali delavska in podjetniška zadruga. Danes ima Lilith na Finskem okrog 400 članov in je največja tovrstna zadruga na Finskem, delujejo na področju kulture, umetnosti, oblikovanja, potovanj idr. Njihova posebnost je KUHA, računovodska platforma za administrativno pomoč članom. Poudarjajo, da je njihova največja prednost to, da se učijo drug od drugega, kar jih opogumlja in jim v obliki zadruge daje večje možnosti za socialno varnost in vključenost. V zadrugi je zaposlenih nekaj manj kot 100 ljudi. [53] Podrobnejšo predstavitev lahko preberete v prispevku Nette Norro v pričujočem zborniku, op. ur.

SMart

Zadruga SMart je največja evropska združna organizacija, ki združuje delavce v kreativnih panogah. Ustanovljena je bila leta 1998 v Belgiji, danes pa ima 85.000 članov v Belgiji, Franciji, na Nizozemskem, Madžarskem, Švedskem, v Španiji, Italiji, Nemčiji in Avstriji. Ustanovitelji so želeli z njeno ustanovitvijo zagotoviti rešitev, ki bi ustvarjalcem omogočila, da bi delali na svojih projektih, ne da bi se

pri tem ukvarjali z administrativnimi ovirami in skrbeli zaradi nepredvidljivih denarnih prilivov. Organizaciji se je skozi leta pridruževalo vedno več ljudi različnih profilov, zato danes SMart poleg ustvarjalnih poklicev združuje tudi druge samostojne delavce in svobodnjake, ki svoje delo opravljajo na podlagi različnih pogodb in v številnih gospodarskih panogah. Ker je SMart zadruga, tem posameznikom zaradi narave dela, ki ga opravljajo, in neprilagojene pravne podlage nudi podporo pri spopadanju s prekarnimi delovnimi razmerami. [54]

Cooperative culturelle Clara

Francoska zadruga Cooperative culturelle Clara nudi kulturne storitve in predstavlja inovativen model podjetniškega in profesionalnega razvoja strokovnjakov s področja kulture. Ta inovativen model razvoja, kulturnikom nudi dinamično in trdno okolje, ki spodbuja sodelovanje med strokovnjaki s tega področja. Pri tem jim zadruga omogoča, da si delijo orodja, vire ter se medsebojno posvetujejo in mrežijo. Trenutno združuje 30 članov. [55]

Merchant City Tourism and Marketing Co-operative

Zadruga iz Glasgowa je nastala leta 2008 kot pobuda za spodbujanje turizma in povezovanje ponudnikov turistične ponudbe v eni najbolj znanih četrti v Glasgowu. V osnovi je ideja tovrstne zadruge spletna marketinška strategija/platforma s ciljem promocije in vabljenja novih obiskovalcev ter spodbujanja razvoja turizma v določenem predelu mesta. Zadruga predstavlja okrog 230 lokalnih ponudnikov, kot so: bari, restavracije, gledališča, trgovine, koncertna prizorišča, zgodovinske znamenitosti in drugo. Ustanovili so skupno blagovno znamko in dosegli 150 % rast spletnih naročil in 6000 % rast spremljanja na spletu. [56]

S pričujočo analizo potencialov zadružništva smo predvsem pripravili pregled dejanskega stanja na tem področju v Sloveniji z manjšim ekskurzom – predstavitev dobrih praks v Evropi.

Menimo, da je Slovenija v primerjavi z razvitimi državami v velikem zaostanku na področju promocije zadružništva in nudenja primerne okolja za njegov razvoj, posledično je v zadrugah zaposlenih izjemno malo ljudi (če odvezamo zaposlene v kmetijskih zadrugah je podatek nasploh alarmanten). Če denimo za zgled vzamemo Škotsko, kjer so si z vladnim programom [57] zadali cilj, da bo Škotska postala vodilna država na področju vzdržne in trajnostne ekonomske rasti, ki spodbuja inovativnost in delovna mesta z dodano vrednostjo ter vrednotami, od katerih ne odstopajo, lahko ugotovimo, da je Škotska na ta način v zgolj 10 letih spodbudila nastanek 350 zadrug. Ključno pri vsem je, da so novonastale zadruge imele ustrezno strokovno pomoč strokovnjakov, ki so jih ob nastajanju usmerjali in izobraževali ter da so bila za ta namen zagotovljena razpisna sredstva za zadruge na posameznih področjih. Kot že zapisano, je ena od ključnih pomanjkljivosti dosedanjih poizkusov spodbujanja zadružništva v Sloveniji pomanjkljivo znanje o zadrugah tako na strani ljudi, ki so zadruge ustanavljali brez poznavanja temeljnih zadružnih principov, kot tudi s strani državnih organov, kjer so določene ukrepe pripravljali ljudje, ki niso imeli praktičnega in/ali teoretičnega znanja s področja zadružništva.

Menimo, da ima Slovenija z zgodovinsko tradicijo zadružništva v 19. in 20. stoletju ter z izzivi, ki jih pred nas postavljajo aktualne razmere na svetovnem trgu dela, idealno okolje za razvoj zadružništva in socialne ekonomije.

Nenazadnje je zadružništvo ena od temeljnih oblik delitvene ekonomije, ki jo pri nas v zadnjem času prepoznavamo pod izrazom "sharing economy". Vsekakor pa je zadružništvo investicija v prihodnost, saj zadružništvo najbolje predstavi njegovo vodilo: "To go fast, walk alone, to go far, walk together."

O avtorici članka

Petra Krapež je prevajalka za angleški, italijanski in slovenski jezik, članica Jezikovne zadruge Soglasnik, bila pa je tudi aktivna članica ekipe projekta Z zadružništvom proti prekarnosti v Gibanju za dostojno delo in socialno družbo leta 2018. Besedilo je bilo napisano konec oktobra istega leta.

LITERATURA IN VIRI

Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve, AJPEŠ (2018): Informacija o poslovanju gospodarskih družb v republiki Sloveniji v letu 2017

Austin Cooperative Business Association. Najdeno na spletnem naslovu <http://www.acba.coop/typesofcooperatives>

Birchall, J. (2012). The Comparative Advantages of Member-owned Businesses. *Review of Social Economy*, 3(70), 265-267.

Bridges The Actors' Agency. Najdeno na spletnem naslovu <http://www.bridgesactorsagency.com/actors/>

CAAP (2016): TransfertoCOOPs project – SLOVENIA presentation. Najdeno na spletnem naslovu <http://www.calverts.coop/>

CECOP (2016): Spodbujanje delavskih, socialnih in storitvenih zadrug v Republiki Sloveniji.

CICOPA (2018): Global Study on Youth Cooperative

Cooperative Development Scotland. Najdeno na spletnem naslovu <http://www.cando.scot/partners/cooperative-development-scotland/>

Cooperative Lilith. Najdeno na spletnem naslovu <https://www.lilith.fi/en/>

Cooperatives Europe Key Figures 2015 (2016). Najdeno na spletnem naslovu

<https://coopseurope.coop/sites/default/files/The%20power%20of%20Cooperation%20-%20Cooperatives%20Europe%20key%20statistics%202015.pdf>

Cooperative culturelle Clara. Najdeno na spletnem naslovu <https://www.cae-clara.fr/>.

Časopis Delo. (2016). Najdeno na spletnem naslovu <http://www.delo.si/gospodarstvo/finance/teden-zadrznistva-zadruga-so-bile-in-so-ndash-gibanje.html>

Časopis Delo. (2013). Najdeno na spletnem naslovu <http://www.delo.si/zgodbe/nedeljskobranje/zoofa-zagotovo-najbolj-seksi-zadruga.html>

Delbono, F. & Reggiani, C. (2013). Cooperative Firms and the Crisis: Evidence from some Italian Mixed Oligopolies. Oxford: John Wiley & Sons.

Dimovski V., Colnar S. (2017). Staranje prebivalstva: izziv in priložnost za slovensko gospodarstvo. Revija HRM

Freelancers Union. Najdeno na spletni povezavi: <https://www.freelancersunion.org/>

International Co-operative Alliance. Najdeno na spletnem naslovu ica.coop

Jezikovna zadruga soglasnik. Najdeno na spletnem naslovu soglasnik.si

McDonnell, D., Macknight, E. & Donnelly, H. (2012b). Co-operative Entrepreneurship: Co-operate for growth. b.k.: CETS (Co-operative Education Trust Scotland).

McDonnell, D., Macknight, E., & Donnelly, H. (2012a). Democratic Enterprise: Ethical business for the 21st century. b.k.: CETS (Co-operative Education Trust Scotland).

Merchant City Tourism and Marketing Co-operative. Najdeno na spletnem naslovu <https://www.uk.coop/directory/location/merchant-city-tourism-and-marketing-co-operative-limited-r004642>

Mezinec, P. (2015, 10. julij). Zadruga zaposlujejo 250 milijonov ljudi po svetu. Primorske.si. Najdeno, 20. decembra 2015, na spletnem naslovu <http://www.primorske.si/Plus/7-Val/Kaj-je-to-Ni-navadno-podjetje-ne-dobrodelna-orga>

Mondragon. Najdeno na spletnem naslovu: <https://www.mondragon-corporation.com/en/>

Pahor, M. (2014). Zadrugištvo v 21. Stoletju: Vrste sodobnih oblik zadrug. Ekonomska demokracija, 18(6), 9-10.

Patnaik, P. (1982). On the Economic Crisis on the World Capitalism. Social Scientist, 10(5), 19-41.

Rems K. (2016). Kooperativne socialnega varstva starejših. Magistrsko delo. Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

Sanchez Bajo, C. & Roelants, B. (2015). Kapital in past zadolževanja. Zadrugištvo kot alternativa. Ljubljana: Modrijan.

Saner R., Yiu L. & Filadoro M. (2012, november). Cooperatives for Inclusive Growth. Najdeno na spletnem naslovu

https://www.wto.org/english/forums_e/ngo_e/csend_cooperatives_inclusive_growth.pdf

Scotland can do. Najdeno na spletnem naslovu <http://www.cando.scot/about/>

Slapnik T. (2015). Socialno podjetništvo in zadružništvo – potencial za kreiranje delovnih mest na podeželju. Najdeno na spletnem naslovu

https://www.programpodezelja.si/images/SPLETNA_STRAN_PRP_NOVA/Slideshow/3_Slo_podezelski_parlament/Pode%C5%BEelje_kot_prilo%C5%BEnost_za_delovna_mesta.docx

Slapnik, T. (2013a). Spodbujanje in razumevanje zadrug za boljši svet (2). Ekonomska demokracija, 1(17), 7-11.

Slapnik, T. (2013b). Prenos lastništva na zaposlene v delavskih zadrugah v EU – priložnosti in izzivi (1). Ekonomska demokracija, 6(17), 10-13.

SMart: Najdeno na spletnem naslovu <https://smart-eu.org>.

Sončna zadruga. Najdeno na spletnem naslovu <http://soncnazadruga.si/>

Vesel, Jadranka. (2015). Predgovor k slovenski izdaji. V: Kapital in pasti zadolževanja. Zadružništvo kot alternativa, 15-24.

World Council of Credit Unions. Najdeno na spletnem naslovu <http://www.woccu.org/about/creditunion/%29>

Zadruga Buna. Najdeno na spletnem naslovu <http://www.buna.si/>

Zadružna kraška banka. Najdeno na spletnem naslovu <http://www.zkb.it/>

Zadružna zveza Slovenije. Najdeno na spletnem naslovu <http://www.zadruzna-zveza.si>

Združenje socialna ekonomija Slovenije. Najdeno na spletnem naslovu <http://socialnaekonomija.si/clan/kooperativa-dame-z-o-o-socialno-podjetje/>

Žugelj, E. (2016). Smo zreli za prvo potrošniško kooperativo? Revijazarja.si
Najdeno na spletnem naslovu <http://revijazarja.si/clanek/zgodbe/56937044a3639/smo-zreli-za-prvo-potrosnisko-kooperativo>

[1] Mednarodna zadružna zveza (International Co-operative Alliance)

[2] Zadružna zveza Slovenije

[3] Birchall, 2012, str. 266-267

[4] McDonnell, Macknight in Donnelly, 2012b, str. 6

[5] Slapnik, 2013a, str. 7-8

[6] Slapnik, 2013a, str 7-8

[7] Sanchez Bajo in Roelants, 2015, str. 166

[8] Te podatke sta iz različnih virov zbrala Sanchez Bajo in Roelants, avtorja knjige *Kapital in past zadolževanja, zadružništvo kot alternativa*.

[9] Mednarodna zadružna zveza

[10] Sanchez Bajo in Roelants, 2015, str. 167-172

[11] S. Čeh, časopis Delo

[12] Saner et. al., 2012, str. 3

[13] Delbono in Reggiani, 2013, str. 386

[14] Patnaik, 1982, str. 19-41

[15] Sanchez Bajo in Roelants, 2015, str. 157

[16] McDonnell, Macknight in Donnelly, 2012a, str. 11-15

- [17] Zadružna zveza Slovenije
- [18] Cooperatives Europe Key Figures 2015
- [19] Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve: Informacija o poslovanju gospodarskih družb v republiki Sloveniji v letu 2017
- [20] CECOP: Spodbujanje delavskih, socialnih in storitvenih zadrug v Republiki Sloveniji, str. 4
- [21] Cooperatives Europe: The Power of Cooperation: Cooperatives Europe Key Figures, str. 2–8
- [22] Cooperatives Europe: The Power of Cooperation: Cooperatives Europe Key Figures, str. 8–11
- [23] Cooperatives Europe: The Power of Cooperation: Cooperatives Europe Key Figures, str. 14
- [24] AJPES, 2016
- [25] Leto 2012 je bilo mednarodno leto zadrug.
- [26] Žugelj, 2016
- [27] Zadružna zveza Slovenije, 2016.
- [28] Mezinec, 2015
- [29] CAAP, 2016
- [30] Pahor, 2014, str. 10
- [31] Slapnik, 2013b, str. 10-11
- [32] CAAP, 2016
- [33] World Council of Credit Unions, 2016
- [34] Austin Cooperative Business Association, 2016
- [35] Rems, 2016, str. 27
- [36] CECOP: Spodbujanje delavskih, socialnih in storitvenih zadrug v Republiki Sloveniji, str. 24
- [37] CECOP: Spodbujanje delavskih, socialnih in storitvenih zadrug v Republiki Sloveniji, str. 19
- [38] V. Dimovski, S. Colnar, 2017

- [39] Slapnik T., 2015
- [40] Freelancers union
- [41] Vesel, 2015, 18-19
- [42] CICOPA, 2018, str. 11-20
- [43] Jezikovna zadruga Soglasnik
- [44] J. Zupančič, Časopis Delo
- [45] Zadruga Buna
- [46] Združenje socialna ekonomija Slovenije
- [47] Sončna zadruga
- [48] Zadružna kraška banka
- [49] Mondragon
- [50] Cooperative Development Scotland
- [51] Bridges, The Actors' Agency
- [52] Calverts
- [53] Cooperative Lilith
- [54] SMart
- [55] Cooperative culturelle Clara
- [56] Merchant City Tourism and Marketing Co-operative
- [57] Scotland can do

Zakaj nihče ne promovira zadrug in združništva?

Tjaša Kosar

Svobodna novinarka, tudi sama prekarna delavka, se v svojem prispevku sprašuje o razlogih za nezadostno prepoznavnost in predstavitev zadrug kot alternativnega poslovnega, podjetniškega modela združevanja, sodelovanja in vodenja. Raziskuje problematiko nezadostnega promoviranja zadrug in združniškega načina delovanja ter poslovanja, zlasti s stališča alternativnega odgovora na vse bolj prekarne in nedostojne delovne razmere na sodobnem trgu dela.

Ste že slišali za podjetništvo drugačne vrste? Zadnja leta verjetno pogosteje za socialno podjetništvo? Ste vsaj v podobni meri zadnja leta slišali tudi za združništvo? Ne? Zakaj ne, se sprašujem.

Kot predstavnica generacije, ki danes ne pozna socialne varnosti, vezane na delo, ki ne ve, kaj so dopusti, vikendi, prazniki in bolniške, sem že kot študentka lahko samo nemo gledala, kako so delavci in delavke t.i. zaposleni in zaposlene pod pritiskom sistema in lažnivega ali pa vsaj napačnega varčevanja, prestrašeno sprejemali menedžerske prevzeme in politične zamenjave. Te so usodno izčrpale tovarne in podjetja s potenciali. V imenu privatizacije se je to pravzaprav zgodilo že dvakrat za časa mojega dosedanjega življenja. Zdi se, da nam še danes ni povsem jasno, pri čem je imela prste vmes Evropa, pri čem Amerika, pri čem pa naši lokalni patrioti in nekoliko manj (a tudi) patriotke, vendar smo kljub temu ob tej izkušnji dobili tudi priložnost razumevanja delovanja ekonomskega sistema našega časa in s tem priložnost za njegovo dolgoročno spremembo - sebi in našemu okolju v prid. Da je prišel nujen čas za ta obrat, nas zdaj že radikalno opozarjata tako okolje kot družba, z njima pa tudi naša življenja.

Sama sem se kot del te nezaposljive generacije spraševala tudi, kaj za vruga dela/naredi menedžer ali predsednik uprave, da v manj kot dvajsetih letih lahko njegova plača zraste tudi za več desetkrat, medtem ko plače ostalih nesorazmerno padajo na raven človeku povsem nedostojnega preživetja. Verjetno dobro veste, kaj imam s tem v mislih. Vsa ostala znanja so postala malodane ničvredna. Dandanes se kot projektna sodelavka v institucionalnih kolektivih pogosto sprašujem, zakaj hudiča ljudje še vztrajamo pri delu v okolju in vzdušju ljubosumne tekmovalnosti, zatiranja, nepoštenosti, nekreativnosti in zaviranja pridobivanja novih znanj in veščin – skratka, zakaj umiramo na obroke. Ob tem pa pristajamo na stalno stanje ogroženosti, ne glede na vrsto zaposlitve. Zakaj še delamo, če smo podplačani, nekateri pa na naš račun pridobivajo vire zaslužka zase, zakaj pristajamo na neplačane nadure, zakaj tvegamo zdravje in pristajamo na ničvrednost, zakaj vaje ne vzamemo v svoje roke?!

Spraševala sem se, kako je mogoče, da se temu nihče ne upre. Kako je mogoče, da vsi zgolj pristajamo na celotno strukturo moči in neupravičeno, nepravilno hierarhijo, namesto da bi sami prispevali k preoblikovanju. Kot da znotraj sistemov in podsistemov ne moremo ničesar ustvariti sami, le konzumirati, kar nam je ponujeno, dano. Zdi se jasno zakaj – saj kdo pa lahko sam samcat v tej neljalni in sovražni konkurenci kaj ustvari? Tudi pravica in zmožnost do gospodarskega združevanja nista vsem dani enako oz. sami po sebi. A kako je mogoče, da še danes, dobro desetletje po finančnem zlomu, ne govorimo o alternativah, in sicer takšnih, ki bi zmogle preprečiti, da se nedavna zgodovina ne bi ponovila?

Morda sedaj bolje razumem, zakaj se redko kdaj aktiviramo; zlasti še, ko nimamo B plana – možnega izhoda, variacije ali alternative. Mislila sem si, kako je to mogoče? Kako lahko mlad človek soustvarja prihodnost, če ni (nobene) alternative? Zato sem začela potencialne iskati in jih raziskovati.

In jih našla – to so zadruge!

Zdaj se sprašujem, ne le, kako je mogoče, da množično ne spodbujamo teh alternativ, ampak da o njih v Sloveniji komajda kaj slišimo.

Zadruge se razvijejo od spodaj navzgor

Kako je mogoče, da nam ob brskanju po internetu na temo zadružništva, stric Google ne ponudi prav veliko raznovrstnih informacij? Iskalec dobi občutek, da v Sloveniji obstajajo le kmetijske zadruge, mnogi pa zadružništvo še vedno povezujejo s samoupravljanjem v socializmu. A zadruge kot oblika gospodarske organizacije in kot odgovor na industrializacijo in kapitalizem obstajajo že skoraj 200 let, in to v skoraj vseh državah sveta, ponekod celo kot močne blagovne znamke.

Zadruge v sodobnosti pravzaprav predstavljajo pomemben delež delodajalcev v razvitih državah in imajo pomembne tržne deleže v dejavnostih kot so: kmetijstvo, bančništvo in zavarovalništvo. Imajo pomembno vlogo kot vir kredita, hrane, stanovanjske in socialne zaščite, energije, zdravstvenih storitev, zaposlovanja in zastopanja. Mednje uvrščamo španski Mondragon, italijanske supermarkete Coop in avstrijsko bančno skupino Raiffeisen.

ICA – International Cooperative Alliance/Mednarodna zveza zadrug, ki ima statistične podatke svojih organizacij članic, je začela raziskovalni projekt, v katerem opredeljuje največja zadružna podjetja, z namenom, da bi ocenila njihov gospodarski vpliv. Njihova raziskava je pokazala, da ima več kot 2000 zadrug v 56 državah skupni promet v višini 2.578 milijard dolarjev. Na Japonskem imajo zadruge pomembno vlogo v narodnem gospodarstvu: Zvezna zavarovalna zadruga Zenkyoren ima sredstva v višini 539 milijard in letni presežek v višini 976 milijonov dolarjev. V Španiji zadruga Mondragon Cooperative Corporation predstavlja sedmi največji posel v državi; ta pa deluje v finančnem, industrijskem in maloprodajnem sektorju. V Združenih državah

Amerike se 12 odstotkov prebivalstva zanaša na energetske zadruge. Največji izvajalec zdravstvenega varstva v Braziliji je zadruga. Skoraj tretjina Egipčanov je članov stanovanjskih zadrug. V Estoniji stanovanjska zadruga zagotavlja domove 65 odstotkom prebivalstva. [1]

Vsak četrti prebivalec ZDA ali Nemčije je član zadruge, na Japonskem in Norveškem pa vsak tretji. Na Finskem je več kot polovica prebivalcev včlanjenih v skupino potrošniških zadrug, v Veliki Britaniji pa zadruge postajajo šole. Podatki Mednarodne zadružne zveze kažejo, da je globalno gledano v zadruge včlanjenih več kot 15 odstotkov prebivalcev, podatki Združenih narodov pa, da je članov zadrug čez milijardo ljudi, ki globalno zasedajo 100 milijonov delovnih mest. [2]

Zadružne banke igrajo izjemno pomembno vlogo celo v finančnem in gospodarskem sistemu. Zaradi njihove odpornosti med krizo, so bile ključna gonilna sila pri oživitvi gospodarstva. Evropske zadružne banke imajo 56 milijonov članov in 850 tisoč zaposlenih, povprečni tržni delež pa približno 20 odstotkov. S skoraj 4000 lokalnimi operacijskimi bankami in 71.000 prodajnimi mesti, služijo več kot 215 milijonom strankam, predvsem potrošnikom, malim in srednje velikim podjetjem ter skupnostim.

Zadruge predstavljajo od 3 do 35 odstotkov svetovnega bruto domačega proizvoda (BDP). V nekaterih državah je prispevek zadrug k nacionalnemu gospodarstvu še veliko večji, recimo v Keniji, kjer je prispevek zadrug k BDP-ju 45 odstotkov, sledi ji Nova Zelandija z 22 odstotki. Zadruge lahko zato razumemo kot dober odziv na gospodarske in finančne krize. **A vizija zadrug ni povezana zgolj s krediti ali maloprodajo, temveč s tem, kako bi lahko s samopomočjo izboljšali svoje delovne in življenjske razmere ter skupnosti.** [3][4]

V EU obstaja 250.000 zadrug, tretjina prebivalstva EU je zadružnih solastnikov in zaposlujejo 5,4 milijonov Evropejcev. Zadruge predstavljajo 83 % tržni delež v kmetijstvu na Nizozemskem, 79 % na Finskem, 55 % v Italiji in 50 % v Franciji.

V gozdarstvu 60 % na Švedskem in 31 % na Finskem. V bančništvu 50 % v Franciji, 37 % na Cipru, 35 % na Finskem, 31 % v Avstriji in 21 % v Nemčiji. V maloprodaji 36 % na Finskem in 20 % na Švedskem. V farmaciji in zdravstveni oskrbi 21 % v Španiji in 18 % v Belgiji. [5]

Če povzamem, zadruga v tujini že nekaj let veljajo za podjetniško obliko prihodnosti. Kje je torej leta 2018 na tem zemljevidu Slovenija? Ste vedeli, recimo, da je zadružištvo v Mariboru vsaj nekaj korakov pred Ljubljano?

Zadruga mednarodni skupnosti dokazujejo, da je mogoče doseči ekonomsko pravičnost in družbeno odgovornost

Si ne želimo zares vsaj nekje končno izkusiti demokracije, biti soodgovoren član, ki šteje in velja enako? Ali morda ni res, da krvavo potrebujemo prepojitve/združenje zelenega in pravičnega gospodarstva? Si ne želimo (končno) nehati sovražiti ponedeljkov in odšteti dni do vikenda ali dopusta, včasih celo bolniške? Tudi nekdanji generalni sekretar OZN, Ban Ki-moon, je ob svetovnem letu zadrug, leta 2012, zadružištvo javno prepoznal kot ekonomsko obliko prihodnosti. [6]

V Sloveniji ne obstajajo nobene statistike o številu članov, včlanjenih v zadruga. Leta 2017 je bilo po podatkih AJPEA registriranih 420 zadrug z okrog 2840 zaposlenimi. Za primerjavo: na Poljskem je okoli 1.300 socialnih zadrug in njihovo število v zadnjih nekaj letih hitro narašča, predvsem zahvaljujoč podpori Evropskega socialnega sklada. [1]

Od leta 1991 beležimo pojav že petega zadružiškega gibanja, in sicer od konca fevdalizma v drugi polovici 19. stoletja. Že leta 1970 se je začelo favorizirati obliko podjetij pred zadrugami, kot tudi ob osamosvojitvi, ko so zadruga zaradi denacionalizacije izgubile veliko skupnostne lastnine.

Dodana vrednost na zaposlenega v zadrugah je danes tudi zato za več kot tretjino nižja v primerjavi s slovenskimi podjetji. Število zaposlenih v zadrugah se v zadnjih desetih letih počasi zmanjšuje

(- 17 %), četudi število zadrug narašča (+ 7 %), promet v zadrugah pa se je med letoma 2014 in 2015 zmanjšal (- 5 %), čeprav se je v drugih podjetjih povečal (+ 4 %). [7]

Koliko in katere slovenske zadruge poznate?

Čeprav v Sloveniji prevladujejo kmetijske in gozdarske zadruge, pa se skozi vso zgodovino mednarodno razvija tudi delavsko, socialno in storitveno združništvo. Zagotavljanje dostopa do osnovnih zdravstvenih, izobraževalnih in socialnih storitev, ohranjanje delovnih mest in oživitve starih tradicionalnih dejavnosti, vključitev ranljivih oseb in sistemsko večanje vrednosti lokalne proizvodnje hrane, je le nekaj primerov prispevkov delavskih in socialnih zadrug k razvoju podeželskih skupnosti, ki so jih zapisali v Poročilu Evropske konfederacije delavskih in storitvenih zadrug leta 2016. [1]

Zadruge so se tako razvile v globalna avtonomna združenja oseb, ki se prostovoljno združujejo z namenom izpolnjevanja skupnih gospodarskih, socialnih in kulturnih potreb ter željo po skupni lasti in demokratično vodenem neodvisnem podjetju.

Zadruge vodi drugačno poslanstvo od (zgolj) ustvarjanja in zagotavljanja golega dobička, zato so na področju industrije in storitev v mnogih državah sveta dokazale, da so sposobne stabilizirati in razvijati lokalna gospodarstva ter spodbuditi uspeh lokalnih skupnosti tudi v času krize. Kako jim to uspeva? Tako da v skladu z osnovnimi združnimi načeli zagotavljajo dostojna in stabilna delovna mesta svojim članom – delavcem, blažijo nepredvidljivosti in padce trga, ustvarjajo socialno učinkovitost prek pozitivnih socialnih in ekonomskih zunanjih dejavnikov ter ohranjajo gospodarske dejavnosti in lokalne pristojnosti tudi tam, kjer drugi vlagatelji zaradi prevelikega finančnega

tveganja tega ne bi storili. Zadruga ustvarjajo zaupanje in vključujejo medse najbolj ranljive družbene skupine, je še zapisano v tem istem poročilu. [1] Kljub recesiji, ki je v času zadnje finančne/gospodarske krize v letih 2008/2009 dominirala v svetovnem gospodarstvu, se je število zadrug in vzajemnih družb med 2010 in 2014 povečalo za 19,5 odstotkov. To je pokazala četrta izdaja World Co-operative Monitor. [8]

“Da bi dejansko polno razvile svoj razvojni potencial, potrebujejo zadruga širšo vizijo in sistemski pristop, ki temelji na medsebojni pomoči. Zadruga se morajo organizirati kot gibanje, kar jasno ponazarjajo dolgotrajni združni sistemi in mreže npr. v Baskiji, Quebecu in italijanskih pokrajinah Trentino in Emilija-Romanja”, še piše v prej omenjenem poročilu Evropske konfederacije zadrug. [1]

Mednarodna delavska zveza je že, zdaj 16 let tega, na konferenci leta 2002 ugotovila, da morajo države zadrugam za doseg njihove promocije in razvoja pomagati s subvencijami, krediti, drugačnimi zakoni in s spodbujanjem izobraževanja na področju združništva. Skratka, države morajo nuditi močno sistemsko in svetovalno podporo, ki bi v začetnih fazah potencialnim zadrugam pomagala dohiteti monopolistične korporacije z neskončnimi viri denarja za promocijo in spodbujanje prodaje. [9]

Združništvo je potrebno otresti stigme, združniško gibanje pa moramo – zlasti mladim – predstavljati kot alternativo. Pomembno je začeti spreminjati družbeno vrednotenje okolja kot vira in ljudi, njihovih izdelkov ter storitev in nenazadnje je potrebno spreminjati tudi potrošniške navade in vrednote. Kako? Z izobraževanjem in ozaveščanjem. Dodatnih oz. drugih stroškov zagovorništva, ki predstavlja prednost zadrug pred podjetji, si zadruga zlasti v začetku delovanja – v času oranja združne ledine vsaka na svojem področju, ko zagovorništvo in promocijo najbolj potrebujejo, ne morejo privoščiti. To pa potrjujejo tudi vsi terenski intervjuji s slovenskimi zadrugami, ki uspešno obstajajo že nekaj let.

Na terenu se je izkazalo, da so kulturni kapital, medsebojna pomoč, izobraževanje in svetovanje ključne potrebe med obstoječimi zadrugami, zato smo si v sklopu projekta *Z združništvom proti prekarnosti* prizadevali za oblikovanje usmerjenih raziskovalnih modulov, ki bodo ob koncu projekta prosto dostopni. Naš namen je, da bi obstoječim zadrugam pomagali okrepiti prepoznavnost, bodočim zadrugam pa olajšali prve korake. Eden izmed modulov, tudi v obliki interaktivne delavnice, bo usmerjen v komunikacijo in promocijo zadrug. V njem bomo podrobneje analizirali in primerjali promocijo ter pomen uspešnih zadrug v Sloveniji in tujini. Na delavnici se bomo s pomočjo orodij učili, kako na sodoben način predstaviti specifično posamično zadružno zgodbo, katere oblike trženja preizkusiti in katere združniške vrednote želimo kolektivno promovirati ter kako to doseči, glede na večno omejena (lastna, začetna zadružna in neprofitna) sredstva.

In ob koncu še eno (dodatno) vzpodbudno dejstvo v prid zadrugam in združništvu: globalna študija o sodelovalnih oblikah podjetništva med mladimi (CICOPA) je pokazala, da je združništvo učinkovit model podjetništva za zmanjševanje brezposelnosti med mladimi in da se med njimi zanimanje za združništvo naglo povečuje. [10]

Poročilo Evropske konfederacije delavskih in storitvenih zadrug za Slovenijo temu pritrjuje, med priporočene rezultate v triletnem obdobju pa so v njem leta 2016 zapisali: "Ustanovitev 100 do 300 (odvisno od razpoložljivosti finančnih virov) novih zadrug v Sloveniji" (citat najdete na strani 38). [1]

O avtorici članka

Tjaša Kosar je svobodna novinarka, bila pa je tudi aktivna članica ekipe projekta Z združništvom proti prekarnosti v Gibanju za dostojno delo in socialno družbo leta 2018. Prispevek je bil napisan konec oktobra 2018.

VIRI IN LITERATURA:

Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (AJPES). Dostopno na <https://www.ajpes.si/> (Zadnji dostop: 25. 10. 2018).

CICOPA. *Cooperatives and Employment: a Global Report*. Dostopno na: http://www.cicopa.coop/cicopa_old/Cooperatives-and-Employment-a.html (Zadnji dostop: 25.10.2018)

Cooperatives and Mutuals Canada. *The Challenges of the Future of Work: How Cooperatives Can Be Part of the Solution*. Dostopno na: <http://canada.coop/en/news/challenges-future-work-how-cooperatives-can-be-part-solution> (Zadnji dostop: 25.10.2018)

ILO. *Labour Migration Highlights No. 2: Labour Migration and Cooperatives, 2015*. Dostopno na https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/—ed_protect/—protrav/—migrant/documents/publication/wcms_384859.pdf. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

International cooperative alliance. *Global Cooperative Statistics*. Dostopno na: https://www.ica.coop/en/globalcooperativestatistics?_ga=2.52293097.1188472173.1540490322-1750927463.1540490322<https://www.ica.coop/en>. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

Janičijević, Sabina. *Ne samo da zadruga bolje preživijo krize, ampak med krizami tudi nastajajo*. Dostopno na: <https://www.rtv slo.si/gospodarstvo/ne-samo-da-zadruga-bolje-prezivijo-krize-ampak-med-krizami-tudi-nastajajo/419490>. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

McKinsey & Company. *McKinsey on Cooperatives*. Dostopno na: https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/dotcom/client_service/strateg

y/mckinsey%20on%20cooperatives/pdfs/mck_on_cooperatives-full_issue.ashx. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

Murray, Anthony. 2017. *Six ways to improve international co-operative development*. Available on: <https://www.thenews.coop/124264/topic/development/six-ways-improve-international-co-operative-development/> (Zadnji dostop: 25.10.2018)

Schneider, Nathan. *10 Lessons from Kenya's Remarkable Cooperatives*. Dostopno na: <https://www.shareable.net/blog/10-lessons-from-kenyas-remarkable-cooperatives>. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

Tétrault, Jonathan. *The future of cooperatives: An executive roundtable*. Dostopno na: https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/dotcom/client_service/Strategy/McKinsey%20on%20Cooperatives/PDFs/McK_on_Cooperatives-The_future_of_cooperatives.ashx. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

The Coop News. *Co-operative Learning – Values into Practice*. Dostopno na: <https://thenews.coop/wp-content/uploads/S3-Rayment-133.pdf>. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

Warren, Annie. *How co-operatives can promote themselves more successfully*. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/social-enterprise-network/2012/sep/28/co-operatives-promote-successfully> (Zadnji dostop: 25.10.2018)

Terenski intervjuji z zadrugami Stara roba, nova raba, Dame, Dobrina, Soglasnik v drugi polovici leta 2018

[1] CECOP – CICOPA Europe. *Poročilo Evropske konfederacije delavskih in storitvenih zadrug: Spodbujanje delavskih, socialnih in storitvenih zadrug v Republiki Sloveniji*. Dostopno na:

<https://skupnostobcin.si/wp-content/uploads/2016/06/poroc%CC%8Cilo-cicopa-spodbujanje-delavskih-socialnih-in-storitvenih-zadrug-v-.pdf>. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

[2] Šantalab, Franjo. *Novi načini promocije zadružništva*. Dostopno na: http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska_dela_1/pdfs/mb11_santalab-franjo.pdf. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

[3] International labour organization. *Promoting cooperatives: An information guide to ILO Recommendation No.193*. Dostopno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/-emp_ent/-coop/documents/publication/wcms_311447.pdf. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

[4] David Grace and associates for United Nations's Secretariat. *Measuring the Size and Scope of the Cooperative Economy: Results of the 2014 Global Census on Co-operatives*. Dostopno na: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/2014/coopsegm/grace.pdf>. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

[5] Evropska komisija o kooperativah. Dostopno na: https://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/cooperatives_en. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

[6] United nations. *International year of cooperatives 2012*. Dostopno na: <https://social.un.org/coopsyear/>. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

[7] International labour organization. *Promoting cooperatives: An information guide to ILO Recommendation No.193*. Dostopno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/-emp_ent/-coop/documents/publication/wcms_311447.pdf. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

[8] CAAP. TransfertoCOOPs – analiza stanja in potenciali v Sloveniji. Maribor, 2016.

[9] Co-operative News. *World's top co-operatives grow by 19,5% since 2010 despite recession.* Dostopno na: <https://www.thenews.coop/99153/sector/worlds-top-co-operatives-grow-19-5-since-2010-despite-recession/>. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

[10] International Labour organization. *R-193 – Promotion of Cooperatives Recommendation, 2002 (No. 193).* Dostopno na: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R193. (Zadnji dostop: 25.10.2018)

[11] Terrasi Elisa. *Global study on youth cooperative entrepreneurship – With a focus on worker, social and independent producers'/workers' cooperatives.* Dostopno na: https://www.aciamericas.coop/IMG/pdf/cicopa_youthreport_2018.pdf (Zadnji dostop: 25.10.2018)

Z združništvom naprej! | Zbornik prispevkov na temo združništva

Zadruga še vedno anarhistka

Netta Norro

V prispevku se avtorica, kulturna menedžerka in delavka, zdaj predstavnica za medije in mednarodna sodelovanja v finski zadrugi Lilith, osredotoča na predstavitev združnega modela delovanja na primeru dotične, njihove zadruge. Pojasnjuje tako vzvode za njen nastanek, kratko zgodovino kot način delovanja v sodobnem času. Na kratko prav tako oriše možnosti za predstavitev finskega združnega modela v slovenski prostor.

Pričujoči prispevek je svobodni prevod izvorno napisanega teksta v angleščini, ki je uredniško dopolnjen. Originalno napisani tekst je na voljo v nadaljevanju, kot zadnji prispevek pričujočega zbornika.

Lilith je finski model kreativne zadruge. Zgrajena iz nič v poznih devetdesetih, ima zdaj več kot 400 članov in je največja tovrstna zadruga na Finskem.

Kako se je to zgodilo?

Pred približno desetletjem sem se sprehajala po ulici v svoji soseščini v Helsinkih. Bila sem na telefonu s Kikke Heikkinen, eno od ustanoviteljic Lilitha. Pojasnila mi je, da obstaja alternativni model za delo na ustvarjalnih področjih in da - skupaj z mnogimi drugimi kulturniki in umetniki - to počne že 10 let. Model, o katerem je govorila, je bil zadruga.

Takrat sem bila kulturna delavka, ravno sveže z univerze. V tistih dneh v kulturnem menedžmentu ni bilo toliko delovnih mest in odkrito povedano, prav tako ni bilo drugih delovnih mest, ki bi me zelo zanimala. Hotela sem biti svobodna.

No, beseda svoboda je verjetno pretirana. Kar sem v resnici potrebovala, je bila neka kolektivna oblika organizacije, ki bi skrbelo zame, da bi se sama lahko osredotočila na opravljanje svojega dela.

Točno to je počela [Zadruga Lilith](#). Najemala je strokovnjake iz panoge kreativnih poklicev in jim omogočala svobodo pri nadaljevanju njihove poklicne kariere. Kolektiv zadruga skrbi za upravljanje zalednega dela poslovanja, tako da je vsem delavcem izplačana plača. Ni pa jim potrebno razmišljati, kako plačevati socialne prispevke, davke in pokojnine. Preprosto delajo, Lilith pa skrbi za ostalo.

Koncept zadružništva sem razumela v sekundi.

V praksi ni bilo tako enostavno. Skozi leta sem se v bistvu naučila, kaj plača zares pomeni. To ni samo denar, ki prihaja na tvoj račun. To je nekaj, kar mora biti zaslužen, nekdo pa mora biti tudi zadolžen za to, da se to zgodi.

V zadrugi smo ta nekdo vsi. Da bi se približali »pravemu« delovnemu mestu, se moramo sami organizirati tako, da imamo zagotovljene storitve in koristi, ki jih mi potrebujemo, z namenom, da bo naše delo dobro opravljeno.

V »kapitalskih« podjetjih si prizadevamo, da bi zaslužili lastniki. Lastnik prevzame tveganja in če podjetje izgubi, izgubijo vsi.

V Lilithu pa so vsi lastniki in vsi delavci. Ne delam, da bi nekdo obogatil na račun mojega dela, delam, da bi omogočila in pripomogla k dostojnemu preživetju vseh v zadrugi. Če zmagata zadruga, zmagajo vsi. Če nekdo odpove, mu zadruga pomaga, da se spet postavi na noge.

To je osnovna ideja zadruga. In to je osnovna ideja Lilith.

Ime, mimogrede, izvira iz časov ustanovnih članov. Zdi se, da se nihče več natančno ne spomni, zakaj je bilo izbrano prav to ime. Toda za zdaj – po 22 letih kontinuiranega obstoja - je ime podjetju dalo „anarhistični“ in alternativni prizvok, ki ostaja še danes.

V Bibliji je bila Lilith sporen lik. Bila je prva Adamova žena, a so jo pozneje izgnali iz raja, saj ni hotela ležati pod moškim oz. se mu podrediti. Iz Biblije je bila izbrisana, obveljala je za upornico in demona. Toda vse, kar si je dejansko želela, je bila enakost. In to je ena temeljnih vrednot zadružnega gibanja.

Lilith ni edina tovrstna zadruga na Finskem. V tistih dneh v devetdesetih letih je bil položaj umetnikov v tržni ekonomiji mnogo slabši kot danes. Zadruga se je v prvi meri vedno zavzemala za predanost in skupno delovanje, namesto da bi

bila oblikovana kot samostojno podjetje ali bila ustanovljena kot proizvodno podjetje.

Vendar obstaja paradoks. Finska je za zadruga obljubljeni dežela, saj imajo zadruga 7 milijonov članov v državi z le 5,5 milijona prebivalcev. Toda Finska kot del nordijskih držav je verjetno zadružno najbolj individualno urejena, tj. specifična država v Evropi.

Zakaj smo (Finci) tako zelo naklonjeni zadrugam?

Celotno zadružno gibanje se je začelo v poznem 19. stoletju s pomočjo para, Hannesa in Hedvige Gebhard. Model je bil prenešen iz Nemčije in je v bistvu sprva reševal obstoj in preživetje revnih kmetov na Finskem. Orodja so bila preprosta: sodelovanje in izobraževanje.

Čez nekaj let so dobili svojo banko in trgovca na drobno. Tiste dni je bila Finska pod rusko oblastjo. Življenjske razmere so bile zelo težke in že vrsto let so ljudje trpeli za lakoto.

Kooperativno gibanje je bilo dovolj močno, da se je vzdržalo tudi v letih sprejemanja neodvisnosti leta 1917, v času državljanske vojne in 1. svetovne vojne. Še danes sta največja finska banka in največje državno maloprodajno podjetje zadrugi, ki sta bili ustanovljeni v tistih nekaj letih, ko so ideje Gebhardovih potovale po državi.

Toda, ali gre pri zadrugah/kooperativah res za sodelovanje/kooperativno delovanje?

Za mnoge to nedvomno velja. Za vse pa je to način, kako ljudem omogočiti, da skupaj sodelujejo po lastni izbiri in (si) ustvarjajo dolgoročno zaposlitev. To je tudi podporni sistem za to, da je posameznik, član ali članica zadruga, finančno močnejši kot zaposleni, prav tako pa tudi ves čas uravnatežuje tok (zadružnega in svojega lastnega) dohodka.

Ko ljudje sodelujejo, so skupaj tudi močnejši v svojih zahtevah do države; državnih uradnikov, ko zahtevajo enako obravnavo in socialno zaščito. V umetnosti in kulturi sta količina dela in njegov potek vselej nepredvidljiva in tvegana glede zagotavljanja finančne varnosti, saj tovrstno delo temelji na projektih in različnih vrstah dohodka, kar vključuje tudi javna nepovratna

sredstva in pravice pridobljene iz intelektualne lastnine. Vsi ti dotoki izplačil skupaj, pogosto majhni in le včasih veliki, ustvarjajo končni prihodek.

Pot ideje združništva za Slovenijo

Poleti 2013 sem že kar nekaj časa preživela in se družila z različnimi ljudmi v Ljubljani in rodila se je ideja o prenosu modela Lilith v slovenski prostor in naše oblike združne platforme v drugo državo. Slovenija se je zdela navdihujoče okolje, prostor, kjer se nanovo pojavlja veliko svežih idej in dejavnikov.

Kmalu zatem smo bili povabljeni k organizaciji Go! Create - konference v Mariboru (v decembru leta 2014, op. ur.).

Dogodek je vzbudil veliko zanimanja in skupaj smo poskušali najti način, kako najti lokalno lastništvo. Zdelo se je, da imamo vse: potrebo, voljo, celo financiranje bi se našlo/prišlo sčasoma; a manjkalo je lastništvo.

To je razumljivo. V primerjavi s Finsko ima Slovenija bolj zapleten dohodkovni gospodarski sistem, kjer se različne vrste dohodka obravnavajo različno s stališča davkov, pokojnin in socialnih prispevkov. Na Finskem obstajata le dve vrsti zaposlitvenih statusov; in sicer podjetnik in zaposleni posameznik_ca.

Vendar niti ta poenostavljeni model ne deluje dobro v kreativnem sektorju. Trenutno se finska vlada pripravlja na volitve prihodnje pomlad (leta 2019, op. ur.). Vse stranke imajo v svojih programih vključen programski načrt za osnovni model dohodka. To bi lahko dejansko postala resničnost.

Ne glede na status, pa velja, da so bili trenutni zakoni o delu in podjetjih nazadnje posodobljeni v časih, ko smo imeli le tradicionalni trg dela – urejen hierarhično in togo. Družba z omejeno odgovornostjo je še vedno edina "prava" organizacija, ki jo podporni sistem razume brez zapletov oz. kakršnihkoli nadaljnjih komplikacij.

Zadruga še vedno predstavlja anarhistko.

In zdaj imamo v svojih rokah ta t.i. svetovni mega trend *freelance economy/svobodne ekonomije* - neodvisni strokovnjaki poročajo o tem. Preostala delovna sila pa naj bi prav tako postopno sledila trendu.

Ker delo v aktivni delovni dobi posameznika postaja vse bolj projektno zasnovano in razpršeno, (kar pomeni da posamezni kulturni delavci delajo na več projektih, zaporedno ali hkrati, op. ur.), med delodajalcem in zaposlenim pa ni jasne razmejitve, se ljudje vzporedno še dodatno zaposlujejo, da bi si zagotovili dohodek. To gibanje je bistveno za delovanje trga dela. Samostojni delavci nanj prinašajo potrebno fleksibilnost, vsakršno prilagodljivost. Delujejo znotraj različnih omrežij, spletnih prostorov in mest za sodelo, ang. coworking prostori.

Hkrati s svobodno ekonomijo pa smo prešli še na t.i. platformno ekonomijo. Gre za to, da se tradicionalni delniški način razporejanja kapitala - vso odgovornost in tveganje zanj prenese na t.i. freelancerje/svobodnjake.

Platforme lahko delujejo tudi kot deležniki. In te predstavljajo zadruga. Bistvo je zaobjeto v tem, da ljudem vrnemo moč, in sicer z deljenim (kapitalskim ter poslovnim, op. ur.) tveganjem in ustvarjanjem skupne vrednosti. Tako zagotavljamo kakovost dela z gradnjo varnega prostora za delo.

Model Lilith je finski način, kako to uresničiti. Slovenski način pa je lahko pametna mešanica freelancinga, t.j. svobodnih zaposlitev, običajnih zaposlitev in povezave v platformo, skupaj združeno na enem mestu.

O avtorici članka

Netta Norro je projektna vodja v finski zadrugi Lilith, zadolžena za komunikacijo in mednarodna sodelovanja, bila pa je tudi aktivna članica ekipe projekta Z združništvom proti prekarnosti v Gibanju za dostojno delo in socialno družbo leta 2018. Prispevek je bil napisan novembra 2018.

Cooperative is still the anarchist

Netta Noro

Lilith is a Finnish model of a creative cooperative. Built from scratch in the late 1990's, it has now over 400 members and it's the biggest cooperative of its kind in Finland. How did it happen?

About a decade ago I was walking down the street in my neighborhood in Helsinki. I was on the phone to Kikke Heikkinen, one of the founders of Lilith. She explained to me, there is an alternative model for working in the creative fields and – together with many other culture and arts people – she had been doing it already for 10 years. The model was a cooperative.

I was a cultural worker then, just fresh from university. Those days, there were not so many jobs available in culture management, and frankly, there were no workplaces that interested me much. I wanted to be free.

Well, freedom is probably overrated. What I really needed, was some collective form of organization to take care of me, so I could focus on doing my work.

This is exactly what [Cooperative Lilith](#) was doing. It was hiring creative professionals, giving them freedom to pursue their multi-professional careers. The collective would take care of the back end management so that the workers would be paid a salary. They didn't have to think, how to pay social contributions, taxes and pensions. They simply work, and Lilith takes care of the rest.

I understood the concept in a second.

In practise it wasn't that easy. During the years I basically learned what a salary really means. It's not just money that arrives on your account. But it's something that needs to be earned and someone is in charge of making that happen.

In a cooperative this someone is everyone. To come close to a “real” workplace, we need to organise ourselves so that we have services and benefits that we need in order to do the work well.

In the “capital” companies, we work to make money for the owners. The owner takes risks, and if the company loses, everyone loses.

In Lilith, all are owners, all are workers. I don’t work to make someone richer, I work to make a decent living for everyone in the co-op. If the co-op wins, everyone wins. If one fails, the co-op helps them to get back on their feet.

This is the basic idea of a cooperative. And that is the basic idea of Lilith.

The name, by the way, came from the times of the founding members. No-one seems to remember why this name was chosen. But for the time being – 22 years – the name has given the company the “anarchist” and alternative feel that still remains today.

In the bible, Lilith was a controversial character. The first wife of Adam, but then later deported from paradise as she refused to lay under the man. She was deleted from the Bible as a rebel and a demon. But all she actually wanted was equality. And this is one of the basic values of the cooperative movement.

Lilith is not the only cooperative of its’ kind in Finland. Those days in the 1990’s, artists position in the market economy was much worse that today. Cooperative was all about commitment and doing things together, instead of being a sole entrepreneur or starting a production company.

But there is a paradox. Finland is the promised land of cooperatives with its 7 million memberships and only 5,5 million people. But Finland, as part of Nordic countries, is probably the most individual co-op country in Europe.

Why are we so into co-ops?

The whole movement started in late 1800s by a couple named Hannes and Hedvig Gebhard. The model was adopted from Germany, and basically saved the poor farmers of Finland. The tools were simple: cooperation and education.

In a couple of years, they got their own bank and a retailer. Those days Finland was under the Russian rule. The climate was harsh and many years people suffered from starvation.

The cooperative movement was strong enough to sustain through independence in 1917, civil war and the world wars. Still today, the biggest bank and the biggest retail company is a co-op, founded within few years of Gebhard's ideas travelling across the country.

But is the cooperative way really about cooperation?

For many it is. But for all it's a way of allowing people to work together by choice, sustainably, creating long-term employment. It is also a support system for being financially stronger as a unity, balancing the flux of income.

When people cooperate, they are also stronger towards the country officials, demanding equal treatment and social protection. In the arts and culture, workflow is unpredictable and risky in terms of financial security, it's based on projects and different kinds of income, including public grants and IPR (intellectual property rights). Together these streams, often small and sometimes large, create the income.

The way to Slovenia

In the summer of 2013 I had been hanging out in Ljubljana already for some time and, there was this idea of piloting Lilith model and the platform in a different country. Slovenia seemed like an inspirational place where lots of fresh ideas and organisms were popping up.

Not long after, we were invited to organise the *Go! Create* conference in Maribor.

The event spinned off a lot of interest and we went along trying to find a way to find the local ownership. It seemed there was a need, there was a will, even funding could come about – but the ownership was missing.

It's understandable. Compared to Finland, Slovenia has a more complicated status system, where different type of income is treated differently in terms of taxes, pension and social contributions. In Finland, there is only two kinds of statuses, entrepreneur and an employee.

Even this simplified model does not serve the creative sector very well. At the moment the Finnish government is preparing for the elections next spring. All

parties have a program for the basic income model. It could actually become a reality.

No matter the statuses, the current work and enterprise laws were updated in the times when we only had the traditional labour market – hierarchical and stiff. The limited company is still the only “real” type of organisation that the support system understands without complications.

Cooperative is still the anarchist.

And now we have this megatrend of *freelance economy* in our hands – independent professionals are leading the way. The rest of the workforce are predicted to follow the trend eventually.

As the work life is becoming more project based and scattered, there is no clear cut between the employer and the employee and people pursue parallel careers to secure their income. This movement is elemental for the labour market to function. Freelancers bring in the necessary flexibility. They work inside different networks, online spaces and co-work places.

At the same time we have moved into the platform economy. There, the traditional *shareholder* way of operating is to move all the responsibility and risk to the freelancers.

The platforms can function also in a *stakeholder* way. And this is what cooperatives represent. It’s all about giving the power back to the people, with shared risk and shared value creation. It’s about ensuring the quality of work by building a safe place to work.

The Lilith model is a Finnish way of making it happen. The Slovenian way could be a smart mix of freelancing, employment and platform built into one good place.